

Recensioner

Anna Christina Ulfsparré (red.) *Arkivvetenskap*. Studentlitteratur 1995. 284 s.

Det har kommit ut en ny lärobok i arkivkunskap. Boken fyller naturligtvis ett länge känt behov att ersätta Nils Nilsson klassiska lärobok från 1973. Uppgiften är dock inte lätt. Därför har valet att göra en samling av separata uppsatser i olika arkivämnen nog varit det enda rimliga. Uppsatserna har av någon anledning skrivits av ett antal arkivtjänstemän som företrädesvis är verksamma hos Riksarkivet och Landsarkivet i Lund.

Boken skall ses som en lärobok för blivande arkivarier. Frågan är dock på vilken nivå. Av redaktörens inledning att döma riktar sig boken mot alla och envar. Det talas om en *basbok* i arkivvetenskap. Men redaktörens resonemang bör diskuteras mot bakgrund av vad som tidigare hänt i fråga om utbildningen i arkivkunskap.

Arkivarieutbildningen var i biblioteksutredningens betänkande 1969 tänkt som en påbyggnadskurs för akademiker som redan hade grundexamen och intresse för arkivarieryrket. Ansvaret för utbildningen skulle ligga hos Riksarkivet (se "Utbildning för bibliotek, arkiv och information", SOU 1969:37). I sammanhanget bör noteras att fram till slutet av 1970-talet gällde ett behörighetskrav på forskarutbildning (fil. lic-examen) i "ämne av betydelse för arkivväsendet" för att erhålla arkivarietjänst inom det statliga arkivverket.

Men den ursprungliga tanken försvann och i stället inrättades universitetskurser på grundläggande nivå för studenter, som efter hand byggdes ut från 10 poäng, 20 poäng etc. Någon differentierad utbildning för arkivarier resp. arkivassistenter som också var tänkt från början blev heller inte av. I stället kunde assistentkategorin kvoterats in i utbildningen.

Det finns ingen självklar akademisk utbildningsgång för arkivarier motsvarande vad som finns för läkare och jurister, vilket också bekräftas av redaktörens inledning. *Frågan kvarstår dock vilken målgrupp man egentligen riktar sig emot med denna nya lärobok*, eftersom man mycket väl kan tänka sig antingen en lärobok i arkivkunskap som är anpassad för en grundläggande yrkesinriktad utbildningsnivå (högskola eller ej) eller *en helt annan lärobok* anpassad för forskarutbildning på en avancerad akademisk nivå? Det är den förre varianten som tydligen är svår att framställa och den senare varianten som i mitt tycke definitivt saknas. Eller tvärtom om man hellre tycker så.

Att man tidigare inte brytt sig om att differentiera i två olika läroböcker på de nämnda nivåerna är ett misstag. Studenterna har bevisligen haft svårt att tillgodogöra sig den befintliga kurslitteraturen, inte minst på det tekniska området och vissa delar i Nilssons bok av givna skäl. Får de nu en lärobok som är bättre anpassad för grundkurser frågar man sig. Resonemangen i bokens olika uppsatser förs i många fall på en grundläggande nivå men det finns också betydligt mer avancerade resonemang på en hög teoretisk nivå.

Sammanfattningsvis har resultatet ändå blivit bra även om boken så att säga glider mellan olika målgrupper och nivåer. Vi har fått en bok bestående av ett antal välskrivna uppsatser med många synpunkter på arkivhantering och arkivanvändning. Men då bokens titel lyder "*arkivvetenskap*" blir förstas frågan hur vetenskapskriterierna och den arkivteoretiska diskussionen profileras i boken. Denna granskning koncentreras därför på de teoretiska avsnitten.

Vetenskap innebär normalt att både grundforskning och tillämpad forskning bedrivs aktivt på ett bestämt område för att få en rimlig metodutveckling. Man behöver verktyg för att kunna skapa adekvata problemställningar, hypoteser och teoribildning som led i en fortlöpande forskningsdiskussion. *Frågan är då om begreppet arkivvetenskap uppfyller dessa kriterier som det diskuteras i den aktuella läroboken*. Jag känner mig inte övertygad om det. När *Erik Norberg* i sin sammanfattande översikt i slutet av boken skall

beskriva arkivvetenskapen hamnar han i alla fall i en lång lista på olika arkivprojekt, dvs med något undantag när mest exempel på tillämpad forskning. Man frågar sig då var grundforskningen och metodfrågorna finns.

Den arkivteoretiskt intressanta delen av boken är utan tvekan de två uppsatser som *Mats Burell* och *Britt-Marie Östholm* skrivit om arkiven och informationsteknologin respektive medieårets betydelse. Författarna diskuterar företeelser med hänsyn till datateknikens inverkan på dokument- och arkivhantering som för vidare till väsentliga arkivteoretiska frågeställningar, till exempel det radikalt förändrade innehållet i handlingsbegreppet.

Dessutom finns i boken här och var referenser (och det är naturligtvis bra) till på annat håll publicerade studier som innehåller både modelltänkade och intressanta synpunkter på informationsteknik och arkivteoretiska problem. Det är beklagligt att sådana kvalificerade angreppssätt inte kan få något eget uttryck i boken (se till exempel artiklar av Torbjörn Hörnfeldt, Anders L. Johansson och Bertil Johansson i *Arkiv, Samhälle och Forskning* 1994:2 och 1995:2). Läroboken skall tydligen i detta avseende hållas på en grundläggande nivå.

Proveniensprincipen och dess tillämpning behandlas i ett historiskt perspektiv av *Claes Gränström* och *Helmut Backhaus*. Någon egen kritisk bedömning lämnas inte utan man relaterar mest ett forskningsläge eller vad andra har sagt i en fortlöpande diskussion. Att de utländska influenserna från Muller-Feith-Fruin till Charles M. Dollar på ett helt avgörande sätt påverkar den svenska diskussionen är uppenbart.

Gränströms beskrivning av den svenska diskussionen koncentreras till offentlighetsprincipen och författningsutvecklingen på området eftersom här har genererats en arkivteoretisk diskussion. Vi får vissa bakåtblickar och hänvisningar till klassiska inlägg av välkända arkivmän som Emil Hildebrand, Carl-Gustaf Weibull (som 1930 publicerade en banbrytande uppsats i denna tidskrift), Sam Hedar och Nils Nilsson. Diskussionen har till största delen förts inom det statliga arkivverket där både frågeställningar och intresserade arkivarier funnits att tillgå. Sannolikt har Gränström också rätt i att en teoretisk diskussion varit framträdande först under det senaste tioårsskedet. Några bidragande faktorer till detta torde vara informationsteknologins inverkan (IT har både skrämt upp oss och stimulerat oss) och tillkomsten av den första svenska arkivlagen, i kraft från 1 juli 1991.

Backhaus ger en kortfattad och belysande internationell exposé. Han säger i klartext att "någon ren arkivteori inte existerar" och att "begrepps- och teoribildningen är av operativ karaktär relaterad till och präglad av varje lands särskilda betingelser". Arkivvetenskapligt handlar det tydligen i hög grad om tillämpad forskning. Dock kan man ifrågasätta om Sverige när det gäller arkivhantering skiljer sig så markant från Tyskland och andra länder som Backhaus vill göra gällande.

Även om det i svenska arkivförfattningar fastslås att *arkivhandling* hos myndighet nästan är liktydigt med *allmän handling* och att arkivhandlingarna så att säga processas från ax till limpa kan man starkt tvivla på det faktiska förhållandet när man tittar närmare på det praktiska resultatet. All erfarenhet visar ju att det varit förenat med stora svårigheter att få svenska myndigheter att fortlöpande hantera sina datasystem och arkiv som arkivmyndigheterna vill, att exempelvis redovisa sin arkivbildning och gallring genom tioårsförteckningar och gallringsplaner (dokumenthanteringsplaner).

Man kan också fråga sig vilka svårigheter arkivarier sannolikt haft med motsvarande krav på arkivhantering inom den enskilda sektorn. Det står mycket lite om det i boken.

Att se sin egen arkivbildning som en process inriktad mot *ultimära mål som forskningsbehov eller led i kulturarvet* är inte möjligt för tjänstemän i den löpande verksamheten i förvaltningar eller företag. Med andra ord oaktagt vad som än står i arkivförfattningarna blir *arkivbildningen* i normalfallet i svensk förvaltning (liksom i Tyskland) en angelägenhet där man i efterhand får ta hand om det som i mer eller mindre strukturerad form sparats av arkivmaterial i databaser eller på hyllor här och där.

Sammantaget finns det nu ett mycket stort behov av en arkivteoretisk diskussion mot

bakgrund av de stora förändringar som är på gång med hänsyn till informationsteknisk utveckling. Genom elektronisk dokumenthantering och databasteknik blir *de arkivbildande tjänstemännen alla och envar sina egna registratorer och arkivarier* i mycket högre grad än de varit tidigare. Det kan då bli fråga om förändringar i dokument- och arkivhanteringen *som förhoppningsvis inte sker i konflikt med proveniensprincipen* men som måste diskuteras betydligt mer än vad som görs i boken.

Även några synpunkter på praktisk arkivhantering och hur sådan behandlats i boken:

En viktig fråga är om det *över huvud taget går att på ett vettigt sätt styra upp en arkivbildningsprocess inom en organisatorisk enhet vilken som helst?* För handläggare och tjänstemän är dokumenthantering alltid beroende av bestämda behov typ att kunna återsöka handlingar t ex på grund av tillhandahållande, handläggningsbehov eller juridiska skäl. För att hjälpa tjänstemännen hos olika arkivbildare inom både enskild och offentlig sektor har arkivarier alltsedan 1950-talet skapat åtskilliga dokumenthanteringsplaner (arkivbildningsplaner) med inget eller tvivelaktigt resultat. Många sådana ambitiösa planer har aldrig blivit använda. Man kan fråga sig varför och varför gör man inte det i boken!

Vi måste befordra en arkivbildning där väsentlig information identifieras som arkivhandling och inte rensas ut som "arbetspapper". Vad betyder likställighetsprincipen eller "funktionell proveniens" med massor av uttömmande systemdokumentation och dataprogram i arkivmyndighetens depå om arkivbildaren redan har förstört intressant information i databasen genom löpande uppdateringar. Potentiella handlingar eller ej. Det är lätt att sammanställa och hantera information i databaser men det är också lätt att snabbt rensa ut och förstöra information.

I kommunala arkivdepåer redovisas och hanteras numera personanknutna handlingar i flera fall efter verksamheter och funktioner. Personakter ordnas efter personnummer i stora gemensamma bestånd för verksamheter typ personaladministration, barnavård och socialtjänst. Det går inte längre att hantera personakterna sorterade på sina ursprungliga arkivbildare eftersom splittringen blivit för stor vilket i sin tur beror dels på fortlöpande kommunal omorganisation, dels på demografisk rörlighet i närområdet. Däremot går det tack vare datatekniken att hålla ett visst samband till ursprungliga arkivbildare genom länkar och referenskort i beståndsregistren.

Arkivarierna måste lämna sina "boktorn" och sitt *depåperspektiv* på hur bra allting är i denna den bästa av arkivvärldar. Verkligheten ute på fältet är ju snarare den att arkivverksamhet betraktas som enklare nödhjulsarbete och inte alls har den höga status av forskning och kulturaktiviteter som vi frestas att tro. Hur pass bra förbereder läroboken egentligen blivande arkivarier på dylika chockupplevelser?

IT-revolutionen har äntligen både skrämt upp oss och inspirerat några av oss till en konstruktiv arkivteoretisk diskussion. Låt en ny och ännu mer väsentlig lärobok ta ut svängarna och bli en kvalificerad och kompetensutvecklande introduktion i "arkiv-informatik", där intressanta synpunkter verkligen får ventileras. IT-utvecklingen rasar i väg och denna bok behövs nu meddetsamma.

Arne Fryksén

Jean Paillard, *Broder Judas – en ny syn på förräddaren*. Libris, Örebro 1995. 240 s.

Dominikanermunken Jean Paillard jämför i *Broder Judas* judasgestalten i skönlitteraturen och i Nya Testamentet. Efter en inledande exposé över bilden av gudsförräddaren i den kristna traditionen övergår Paillard till att analysera hur Judas använts i 1900-talets svenska och utländska skönlitteratur för att därefter kontrastera de skönlitterära författarnas judasgestalt mot den som enligt honom själv och andra exegeter framträder i evangelierna.

I översikten över judasgestaltens öden i historien lyfter Paillard bl.a. fram hur de

medeltida legenderna om Judas kom att sysselsätta svenska författares fantasi långt efter medeltiden. I Telje uppfördes t.ex. år 1614 det didaktiska dramat *Judas Redivivus* "En christeligh Tragicocomoedia". Legenderna utkom dessutom i folkböcker och nytrycktes så sent som 1896. Paillard kan vidare konstatera att det medeltida bruket att framställa Judas som den ende aposteln med "semitiska drag" levde kvar i den svenska kyrkokonsten in på 1940-talet.

Paillard använder exegeternas Judas som ett korrektiv till de skönlitterära författarnas tolkningar, i synnerhet de som hävdar att Judas ingick i Guds plan och således var predestinerad att förråda Jesus. Det är uppenbart att han inte är särdeles förtjust i den frihet dessa "libertiner" tar sig i tolkningarna av judasgestalten. Paillard framträder, föga förvånande, som en typisk företrädare för den katolska tolkningstradition enligt vilken det inte går för sig att sätta Bibeln i händerna på dem som inte behärskar denna tradition. Mera problematisk än denna Paillards strävan att gå tillrätta med "van-tolkningar" är hans källkritik och syn på texten. Trots att han betonar evangeliernas ideologiska karaktär anser han det ändå möjligt att med exegetikens hjälp få fram en historisk kärna och en kronologi för passionshistorien. Paillard noterar att bilden av Judas mörknar, men frågar sig inte varför. Han sätter inte in judasgestaltens tillkomst i den historiska kontext i vilken den, enligt forskare som bl.a. Hyam Maccoby, hör hemma, nämligen den antijudiska. Maccoby har i sin *Judas Iscariot and the Myth of Jewish Evil* (The Free Press, New York, 1992) övertygande argumenterat för att den Judas vi känner aldrig existerat, utan att han steg för steg skapades av evangelisterna för att möta de narrativa krav som en offermyt ställer och blev en symbol för det judiska folket. Skapandet av judasgestalten var enligt Maccoby en del i den paulinska kyrkans kamp mot den judiskt dominerade kyrkan i Jerusalem och ett led i dess strävan att ersätta denna. Oavsett om Maccoby har rätt i att Judas är evangelisternas uppfinning, är det uppenbart att den allt mörkare bild av Judas som Paillard noterar hos evangelisterna, är en produkt av de interna stridigheterna inom den tidiga kristenheten och att den mytiska roll Judas ikläds är av avgörande betydelse för den roll judarna framgent kommit att tilldelas i den kristna civilisationen. Till följd av att Paillard inte beaktar kontexten kan han inte heller förklara hur judasrollen kunde överföras på det judiska folket. I stället tvingas han tillgripa psykologiserande förklaringar. Anledningen till den enhälliga och långvariga fördömsen som drabbat Judas sägs vara att dåtidens människor "ännu inte hade fått klart för sig jagets komplexitet" och därför laborerade med entydiga bilder i svart och vitt.

Förklaringen övertygar inte mig. Å andra sidan skulle Paillard, inte utan visst fog, kunna hävda att min läsning av hans bok, påminner om, om inte den ledes, så åtminstone "libertinernas" läsning av Bibeln. Hans avsikt är inte att diskutera judasgestaltens betydelse för antisemitismens utveckling. *Broder Judas* är nog snarare tänkt som kritik av en sekulariserad samtid och som ett försök att blåsa liv i debatten om den fria viljan.

Lars M. Andersson

John Marsden, *The Fury of the Northmen. Saints, Shrines and Sea-raiders in the Viking Age, AD 793–878*. St. Martin's Press, New York 1993. xiv & 194 s.

Detta är ingen bok som ger mycket ny information om de vikingar som prövade sin lycka i brittiska farvatten. Istället vill författaren vända på perspektivet: Vad betydde för offren själva de råder mot helgedomar och andra objekt på de Brittiska öarna som fått sina nedslag i skräckfyllda men lakoniska annalnotiser? Att vikingar plundrade klostret på Lindisfarne 793 är (eller var) skolboksmässig kunskap, men hur många, även fackhistoriker, har närmare tänkt på den religiösa betydelse Lindisfarne hade i dåtidens nordengelska värld, eller på det oerhörda övergrepp som våldshandlingen i sig utgjorde i den mentala världsordning som människor på de sedan sekler kristnade öarna tagit för

given? Marsden inser naturligtvis att förhållandena i England, Skottland och Irland före det till synes våldsamma utbrottet av vikingaräder var allt annat än harmoniska. I Northumberland hade de tidigare seklens krigarkungar av rent episka kvaliteter fått ge vika för en svåröverskådlig härva av usurperande thaner vars glanslösa och brutala våldsdåd fyller annalposterna. Irland erbjuder vid samma tid bilden av ständiga småstrider mellan lokala hövdingar och kungar. Kyrkans män knutna till kloster och helgedomar var i högsta grad inblandade i fejderna. Men samtidigt fanns tydliga gränser för hur våldshandlingar kunde bedrivas: iriska annaler gör klart att en segrande väpnad fraktion rutinmässigt stoppade sin framryckning vid portarna till en religiös institution. "Det förefaller som om de som led under den första anstormningen under vikingatiden var besatta av värden och visioner föga mer annorlunda för vår egen världsliga kultur än vad de måste varit för nordmännen själva". Vikingarnas totala åsidosättande av kristna hänsyn bäddade kanske mer än något annat för deras "bad press" i brittisk historiografi. I annalerna omnämns de som hedningar snarare än som representanter för ett främmande eller barbariskt folkslag.

Marsden utgår från det samtida eller nära samtida källmaterialet, så långt det låter sig göras, men söker även efter användbart stoff i krönikor tillkomna så sent som efter den normandiska erövringen, vilka innehåller uppgifter från sedermera försvunna källor. I allmänhet är han nogga med att reda ut förhållandet mellan de olika traditionslagren. Hans text är, som han själv säger, upplagd som en pilgrimsfärd; de i allmänhet mycket lapidariska krönikeriserna om vikingaattacker citeras, varvid författaren utlägger om de hemsökta helgedomarnas historia, de heliga män som varit knutna till dem, mirakler och kult. Till följd av källornas karaktär kommer vi egentligen aldrig de skandinaviska marodörerna inpå livet; de framstår som en diffus, fientlig entitet: "År 794. Och hedningarna härjade bland northumbren och plundrade Egferths klosterkyrka i Donemuth", "800. Den högst gudlösa hednahären plundrade grymt kyrkorna i Hertanes och Tinemutha och återvände till skeppen med bytet", och så vidare. Marsden gör heller inga större försök att fylla ut bilden med arkeologiskt material. Å andra sidan pekar han på hur man ofta varit alltför benägen att se skandinavernas uppträdande i slutet av 700-talet som en plötslig eruption. Att fredligare förbindelser existerat dessförinnan visas bland annat av en sarkastisk passus hos den berömde diakonen Alcuin efter Lindisfarneattacken: northumbren lider nu under betryck från samma folk vars hårfrisyrer de tidigare imiterat.

Mindre lyckad blir framställningen då författaren, visserligen marginellt, drar in skandinaviskt stoff i sin berättelse. Det blir tydligt att han inte helt är hemmastadd i de för skandinaviska forskare så familjära problemen rörande den norsk-isländska traditionen. Han är lite för snabb att anamma de uppfinningsrika men ofta tveksamma kombinationer som tidigare gjorts av historikern Alfred Smyth.

Som helhet kan boken med viss fördel läsas som ett komplement till den skandinaviencenterade bild av vikingarnas verksamhet vi vant oss vid. Som en orientering i det magra brittiska krönikematerialet om konfrontationen är arbetet matnyttigt. Samtidigt är det naturligtvis viktigt att tänka på att plundringsräderna, dramatiska som de är, endast är en skärva av den större bilden av tidiga relationer över Nordsjön, något man riskerar att glömma vid genomläsningen.

Hans Hägerdal

Erik Husberg, *Honung, vax och mjöd. Biodling i Sverige under medeltid och 1500-tal*. Göteborg 1994. 397s.

Biskötsel har långtifrån alltid varit en binäring. Så skulle man kort kunna sammanfatta innehållet i Erik Husbergs avhandling om biskötseln i Sverige under medeltiden och 1500-talet. Honung och bivax har varit livligt efterfrågade produkter. Under medeltiden

gick det åt stora mängder vax till ljusen i kyrkorna. Eftersom kyrkan inte tillät ljus av talg ställde detta stora krav på biskötseln. Uppsala domkyrka förbrukade 200 kg om året, medan en kyrka som Kumla använde två kg. Har förbrukningen varit lika stor i alla Sveriges kyrkor innebär detta att biodlingen måste ha varit omfattande. I många kyrkor har vaxinköpen utgjort en betydande del av utgifterna för kulturar. Även till sigiller använde man vax. Honungen användes bl.a. till dryck och i medicintillverkningen.

Under 1500-talet innebar reformationen att kyrkan inte längre behövde vaxljus. Detta medförde dock inte att efterfrågan på produkter från biskötseln upphörde. Kronans behov ökade, både genom de större hoven och genom den stora efterfrågan på drycker med honungsinnehåll. Här kan man skilja på mjöd, som är ett slags honungsvin, och mölska som är ett honungssöl. Stora mängder honung gick också åt till matlagning, syltning och konservering. Sockret var fortfarande dyrare än honungen.

Genom sin omfattande empiriska genomgång kan Husberg visa hur kronan fick tag på denna honung. På sina håll kunde bönderna betala en avsevärd mängd honung i skatt, och kronan kunde också skaffa sig produkter från biskötseln genom köp, byten eller egen biskötsel. Det var vanligt med s.k. lottebin, d.v.s. ett slags hälftenbruk där kronan tog hälften av avkastningen, medan bonden fick den andra hälften. Landskapshandlingarna gör det möjligt att i detalj följa bistock för bistock. Det är därför möjligt att få reda på sådana faktorer som svärminnsfrekvens, dödlighet på vintern, avkastningen av bistockarna o.s.v. Ur rent biodlingsperspektiv får vi alltså här uppgifter som bör vara helt unika för denna tid. Författaren kan visa att biodlingen var som mest omfattande vid mitten av århundradet, men att den senare sjönk. Detta hänger samman med att det kom flera dåliga år, och minskningen skall därför enligt författaren främst ha klimatologiska skäl.

Det är bland annat här man kan sätta ett frågetecken kring bokens uppläggning. Är verkligen klimatutvecklingen det viktigaste perspektiv man kan knyta biodlingen till? Genomgången av tidigare forskning är tunn, och den knyter främst an till litteratur om biodling och till en eventuell klimatförsämring under senare delen av 1500-talet. Men är inte detta att slå in öppna dörrar? Den klimatologiska forskningen har redan länge känt till denna klimatförändring. Hade det inte varit intressantare att anknyta till de sociala fenomen som har påverkat honungsförbrukningen. Jag är inte helt övertygad om att den minskade biodlingen under 1500-talet kan förklaras enbart med klimatologiska orsaker. Man saknar helt en diskussion om sådana företeelser som den tidig-moderna statens tillväxt, lyxkonsumtionen där honungen säkerligen spelade en stor roll, eller om världs-handelns omfattande förändringar vid denna tid. Hur har t.ex. prisutvecklingen på socker varit och hur mycket socker har införts i landet vid denna tid? Visserligen kan biskötseln i sig vara nog så intressant för många läsare, men författaren borde också ha knutit an till ett mera generellt forskningsläge.

Undersökningen bygger på en omfattande och beundransvärd genomgång av ett stort antal medeltida räkningsböcker och landskapshandlingar från 1500-talet. De genomgångna mikrofilmernas längd kan nog mätas i mil. Alla som har arbetat med landskaps-handlingarna vet att det är ett svårbearbetat källmaterial och Husbergs genomgång av stora sviter har säkerligen tagit en lång tid. Med tanke på det svårarbetade källmaterialet har boken blivit både trevlig och lättläst. Husberg har säkerligen tänkt sig både akademiskt skolade läsare och biintresserade amatörer. Behovet att anpassa sig till de senare har kanske ibland gjort att han alltför mycket har fått göra avkall på kraven från de förra. Den bristande forskningsanknytningen har säkerligen delvis dessa förklaringar.

Boken har ett långt tidsperspektiv. Den griper sig an med en period som alltmer har blivit vanlig i historisk forskning, nämligen tiden fram till 1500-talets slut. Övergången mellan medeltid och 1500-tal bildar därför inte en naturlig slutpunkt som den gjorde i tidigare forskning. Därför har också författaren kunnat visa på de långa trenderna över tid och vilka förändringar som skedde med reformationens införande och statsmakternas tillväxt.

Genom sin avhandling har Erik Husberg gett oss en inblick i den viktiga roll som biodlingen har haft under den behandlade tiden. Boken fördjupar vår kunskap om produktionen och förbrukningen av vax och honung, och den ger oss även viktiga inblickar i skattesystemets organisation. Den visar oss också viktiga aspekter av medeltidens kultliv och den tidig-moderna statens framväxt, men tyvärr lämnar författaren här alltför mycket åt läsaren att själv leta efter godbitarna.

Jan Samuelson

Eva Österberg, *Folk förr. Historiska essäer*. Atlantis, Stockholm 1995. 261 s.

Eva Österberg har fulgt en god, gammel tradition blandt svenske historikere, nemlig at professorer udgiver et udvalg af deres tidligere artikler i en tiltalende bog, så den såkaldt historisk interesserede almenhed kan få tilgang til dem. Dette kommer så meget des bedre i en tid, hvor man i pressen – og forhåbentlig også andre steder – har diskuteret, hvad historie er, og hvordan man skriver om historie. Det er oplyftende, at en professor ikke blot deltager i debatten, men selv tager udfordringen op og går ind i kampen om læserne.

For Österberg handler historie som bekendt ikke om store konger, krige og andre vigtige dele af en national myte, men om almindelige mennesker – kvinder og mænd – og deres hverdagsliv. At en bog med dette historiesyn kan tiltale et forlag og desuden sælge, er glædeligt i denne nationalismens storhedstid. Ligeledes glædende er det, at artiklerne er trykt med kun små ændringer i teksten i forhold til den mere videnskabelige sammenhang de oprindelig udkom i. Österberg burde have fremhævet dette, da det stiller tanker om at faghistorikere skriver tørt og uforståeligt til skamme. Österbergs bog både altså godt for fremtidige forbindelser mellem historikere, forlag og historisk interesserede læsere.

Når man læser bogen nikker man som sagt genkendende til indholdet i flere af artiklerne. Der er Österbergs analyse af helgenlegender og af svensk kriminalitetsudvikling i middelalder og tidlig moderne tid ud fra bl.a. Arbogas 'tänkeböcker'. Der er hendes overordnede tanker om det ældre svenske samfund som legalistisk og med en afgørende interaktion mellem stat og folk ud fra selvejerbøndernes aktiviteter på politiske arenaer som 'sockenstämman' og tinget. Og der er mange eksempler på hendes diskussion af moderne udenlandske kulturhistorikere. Det fremgår desværre ikke af bogen, hvor artiklerne har været trykt tidligere, og da de har fået nye titler, kan der i fremtiden opstå en vis uklarhed om, hvor Österberg har skrevet dette og hint.

Samtidig er det ikke klart, hvilke tekster i bogen som er nye. Så vidt jeg ved, er dette første gang vi får Österbergs tanker i forbindelse med hendes projekt om kvinder i svensk stormagtstid på tryk. Det er dog bogens indledende artikel, som virker mest ny. Sin vane tro griber Österberg her fat i et vigtigt, men ikke særligt diskuteret problem blandt historikere, nemlig det menneskesyn, som ligger til grund for vores forskning og vores tekster. Hun tager udgangspunkt i biografier over tre store svenskere (Gustav Vasa, dronning Kristina og Alva Myrdal) og en stor europæer (Mozart). Hun viser, hvordan de tre første er blevet biograferet ud fra to forskellige, men samtidig lige enkle syn på, hvorfor mennesker handler. Med Habermas' ord kalder hun det for et "målrationalt" og "normrationalt handlande". Dette får Österberg til at diskutere, hvad det vil sige at agere rationalt og her at understrege, at det ikke behøver at være fornuftsmæssigt, men kan tillige bygge på følelser, tillid og intuition. Hun problematiserer også moderniseringsbegrebet ud fra tanken om, at ikke kun i et moderne samfund reflekterer mennesker over deres situation. Dette skete også i middelalderen. Som en modsætning til beskrivelser drevet af et enkelt menneskesyn fremstår for Österberg Norbert Elias' biografi over Mozart. Her er tanken at man kun forstår Mozart, hvis man indser hans

paradoks, nemlig at han *både* skabte stor musik og led af pengemangel, sygdom og ensomhed.

Det er anbefalelsesværdigt at ville undgå alt for enkle forklaringer eller løsninger på historiske problemer. Det interessante er så, om man skal stoppe op ved paradokset eller snarere forsøge at finde dynamikken mellem to tilsyneladende modsatte iagttagelser. Det er ligeledes godt med en diskussion af begrebet rationelt, hvor tanken er at rationalitet ikke kun handler om at nå bevidste mål af økonomisk eller magtpolitisk art, men at dette er et af flere mulige perspektiver, som forskeren selv vælger. Spørgsmålet er dog, om mennesket med en sådan bred forståelse af rationalitet overhovedet kan være irrationelt. Kan man ikke altid finde en – rationel – sammenhang (magtpolitisk, økonomisk rationelt, følelsesmæssig el.lign.) mellem aktøren og hans/hendes handling?

Artiklen er typisk for Österbergs næse for aktuelle problemer i historiefaget og for at kunne sætte vigtige spørgsmålstejn. Samtidig springer hun frem som en gazelle mellem tekster og store problemer. Bagefter sidder man tilbage med alle elegante spørgsmålstejn og tænker over, hvordan man nu skal bruge tankerne i den anbefalelsesværdige, komplekse Mozartbiografi i ens fremtidige forskning. Og spørgsmålet er, om ikke Österberg selv ind imellem har givet afkald på noget af det komplekse for på en enkel og slagkraftig måde at beskrive den selvejende bondes plads i svensk historie.

Bogen viser i sin helhed vigtige træk af Österbergs forskningsmæssige engagement de sidste ti år, ja, den viser til og med ved de påfaldende mange henvisninger til hendes nuværende og tidligere doktorander dele af det forskningsmiljø, som hun har været med til at skabe ved historiska institutionen i Lund. Også udenfor Lund har Österberg haft betydning som inspiratør til nye forskningsområder. Det er ofte sket i artiklens lette form. Og efter nu at have læst eller genlæst en del af disse vil jeg afslutte med et stort ønske om at svenske professorer havde tid til at sætte sig på arkiv og forske og afprøve sine fascinerende tanker.

Hanne Sanders

H. M. Scott, ed., *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries, Vol. 1. Western Europe*. London, N. Y. 1995.

Med tanke på den engelske aristokratis dominerende ställning i landets politiska liv ännu i början av detta århundrade är det kanske inte så märkligt, att man från de engelska utgivarnas horisont gör kontinuiteten till huvudtema i den framställning av den europeiska adeln under 1600- och 1700-talen som nu föreligger även för Västeuropa. (Den tidigare volymen anmäldes i *Scandia* 1995:2.) Av det utförliga, inledande kapitlet framgår, att det nyväckta och välmotiverade intresset för adeln på senare år avsatt en omfattande litteratur, som på ett mindre fördomsfullt sätt än länge varit på modet kunnat lyfta fram aristokratiens betydelse för utvecklingen på olika områden. Inte oväntat blir då totalbilden i allmänhet inte den ödesmättade tillbakagång och otidsenlighet som stundom betonats. Tvärtom blir den västeuropeiska adeln under de aktuella århundradena en väl integrerad del i olika länders utveckling. I särskilt hög grad har det gällt England, där visserligen den feudala subordinationen undergrävdes av en ökande penninghushållning och den industriella revolutionen, men där framför allt den fåtaliga högadeln, pärerna, det oaktat under 1700-talet upplevde sin guldålder. Deras ställning var väl underbyggd på den plattform som den ärorika revolutionen skapat. Aristokratien kunde identifieras med parlamentet som nationell institution samtidigt som kungamakten inte varit kraftfull nog att göra något åt detta. Pärerna hade visserligen inte sätte i underhuset, men deras indirekta inflytande där var ändå betydande. De besatte dessutom de högre posterna i administration och krigsmakt, dominerade fullständigt kabinettet och ökade efter hand sitt engagemang i handel och industri, samtidigt som de kunnat bevara sin privatekonomiska bas i de stora jordagodsen. Även om den nyrika

penningaristokratien inte direkt assimilerades i högaristokratien skedde ett betydande inflöde av kapital den vägen genom ingiften och andra privatkapitalistiska arrangemang. I arvssammanhang gällde primogeniturprincipen, men kunde också kringgås vid behov, t.ex. genom adoption eller sidoarv. Franska revolutionen fick snarast ett konserverande inflytande på rådande förhållanden genom att mana till patriotism och motstånd mot vad som upplevdes som anarki och utjämning. Den militärdiktatur som följde i dess spår verkade också avskräckande. Mindre entydig förefaller utvecklingen ha gestaltat sig för gentryn, den stora skaran av gentlemen, som med eller utan adlig titel levde ståndsmässigt som lantjunkare och på grevskapsnivå behärskade den lokala förvaltningen och likaså rekryterade större delen av underhuset. Den lämnas emellertid utanför diskussionen, vilket bör betonas, och den omdebatterade frågan om det engelska samhällets förmenta öppenhet lämnas alltså därhän. Gentryn definieras emellertid på sociala och ekonomiska grunder och blir fördenskull något konturlös, eftersom den mycket väl kan innesluta vad vi kallar ofrälse men med resurser att leva ståndsmässigt. Det är alltså inte detsamma som övriga Europas mera formellt definierade adel.

Det finns åtskilligt i den aktuella volymen som kan stämma till eftertanke. Den kontinuitet, som man gjort till dominerande tema har tagits för given, när man rent ytligt konstaterat, att aristokratien kunnat hålla sig kvar i framskjutna positioner genom århundraden. I England gäller det som nämnts främst den fätaliga högaristokratien, pärrerna. Men det är uppenbart, att detta skett med delvis konstlade medel såsom adoptioner, när familjerna hotats av utdöende, vilket varit en demografiskt nästan förutsägbar utveckling, när primogeniturprincipen reglerar arvsföljden. Och hur har det varit med nytillskotten genom upphøjelse av förtjänta personer? Vilken roll har dylika arrangemang spelat för högadelns fortbestånd? Vi vet ju t.ex. att för den svenska adelns del var nyadlingarna under 1600- och 1700-talen nödvändiga för att adeln skulle kunna behålla sin ställning i administration och krigsmakt. Och i de republikanska Nederländerna, som också behandlas utförligt, visade det sig, att adeln höll på att försvinna. Den räddades först när monarkien infördes och därmed formella möjligheter till nobilitering förelåg. Först då kunde den långt burgnare köpmannaaristokratien, som spelat en så dominerande roll under landets merkantila storhetstid komma i fråga för adelskap. I övrigt var den gamla adeln i stort sett hänvisad till ett liv på landet och det inflytande på lokalförvaltningen detta förde med sig. I den meningen har naturligtvis en viss kontinuitet förelagat, men det gäller då bara en mycket begränsad del av samhällslivet. I de mera urbana delarna av landet undanskymdes adeln helt av det högre borgerskapet och någon nämnvärd kontakt grupperna emellan tycks inte ha förekommit. En speciell roll spelade huset Oranien, vars ledare valdes till ståthållare i flera provinser och i kraft härav kom att inta en närmast monarkisk, men inte fördenskull oomstridd ställning. Det kom emellertid inte på något sätt adeln till godo.

I Nederländerna hade det alltså växt fram en klart urskiljbar, borgerlig elit, som i mångt och mycket överglänste den gamla adeln. Den förblev emellertid icke adlig, så länge landet var republik och nobilitering inte kunde förekomma, d.v.s. fram till 1815. Mot denna bakgrund är det lätt att inse, att förnyelsen av aristokratien är en aspekt med vida perspektiv som genomgående försummas i framställningen, sannolikt av brist på undersökningar med denna inriktning och bristande insikt om problematikens räckvidd. Icke desto mindre är frågan nödvändig att belysa, om man skall få ett fastare grepp om "nobility" resp. "aristocracy" och likaså vad den omtalade kontinuiteten står för. Mycket talar för att den kontinuitet som man tycker sig kunna iakttä endast kunnat åstadkommas genom att en uppåtgående, social, politisk eller ekonomisk elit på ett eller annat sätt kunnat integreras i den gamla överklassen och förvärva adlig resp. högadlig status. Litet tillspetsat kan man säga, att så länge man inte ordentligt rätt ut i vilken utsträckning den europeiska adeln varit en funktion av den sociala och ekonomiska utveckling, som frambragt en ny, nationell elit, så är det inte särskilt fruktbart att a priori betrakta vare sig ståndet som helhet eller högadeln som en given storhet. Den kontinuitet som är de båda volymernas tema kan vid närmare betraktande med andra ord visa sig vara mera

skenbar än verklig, när den europeiska adeln sätts in i det skeende för social rörlighet som försiggått överallt, om än med nationella variationer och som kommit ståndet till godo.

Även redovisningen av Frankrikes adel frammanar likartade reflexioner. I Frankrike var adelskapet liksom i Sverige av formell natur. Nyadlingar meddelades genom kungliga beslut. Ett länge känt problem har varit, att den nyadel som alltifrån 1500-talet tillfördes ståndet genom ämbetsadeln, noblesse de robe, inte omedelbart accepterades av den gamla feodaladeln eller tilläts besätta de poster inom hov, krigsmakt och administration som denna av hävd kontrollerat. Nyadeln fick därför hålla till godo med det som blev över eller tillkom, när nya ämbeten inrättades och blev tillgängliga för inköp. Med tiden kom emellertid personliga, ekonomiska resurser att bli alltmer avgörande för den enskildes sociala status. Inte minst de krav som det högre, sociala livet i Paris ställde medförde att en framväxande penningaristokrati lättare accepterades, även om den inte räknat så många anor som konvenansen dittills krävt. När det politiska klimatet mot 1700-talets slut förändrades, förmådde adeln inte uppträda på enad front. Upplysningsidéerna hade många förespråkare inom adeln, och många revolutionärer skulle visa sig ha adligt ursprung, och revolutionen till trots behöll anmärkningsvärt många adligt födda officerare och ämbetsmän sina poster. I hur hög grad detta verkligen är uttryck för den kontinuitet, som anses ha gällt även för den franska adelns del, är av brist på konkretare underlag inte lätt att avgöra. Däremot kan man nog skriva under på att i den mån den lokala förvaltningen under och efter revolutionen fortfarande låg i adelns händer, så hade inte mycket ändrat sig.

Förhållandena i de latinska länderna har varit mera svåröverskådliga. I Spanien finns vid nya tidens början områden i norr, där det arabiska inflytandet aldrig gjort sig gällande. Där har upp till 75–85% av befolkningen gjort anspråk på att vara adelsmän. Det säger sig självt, att den ståndsmedvetenhet som på det stora hela präglat den spanska adeln i sådana fall inte kunnat stå i proportion till vederbörandes förmåga. I söder har däremot relationerna varit mera normala och t.ex. i Cordoba har bara 1% av befolkningen noterats som adlig. Långt färre har naturligtvis den betitlade högaristokratien, *titulos*, varit. På 1600- och 1700-talen strävade man från kungligt håll att efter västeuropeiskt mönster förnya denna aristokrati och antalet mer än 10-dubblades fram till sekelskiftet 1800. Genom vidsträckta donationer på upp till 1/3 av hela landet kom denna högaristokrati till en början att överta praktiskt taget alla viktigare, kungliga befogenheter på de s.k. *senorios*. Det innebar i själva verket en refeodalisering av Spanien. Däremot kunde högaristokratien i längden inte göra sig gällande inom den centrala förvaltningen, där professionella och sedermera ofta nyadlade ämbetsmän anlätades i ökande utsträckning. Högadeln hänvisades alltmer till sig själv som en godsägaradel och blev småningom inte ens självskriven vid hovet. På 1800-talet avvecklades sedan *senorios*.

I Italien omöjliggör den politiska uppsplittringen uppkomsten av en väldefinierad, homogen adel. Det spanska inflytande medförde att 1500- och 1600-talens högadel till stor del varit av spansk ursprung. Det hindrade emellertid inte, att den inhemska adeln i hög grad engagerades i kommersiell verksamhet och därmed integrerades i de högt utvecklade städernas ekonomiska liv. Men det var dåligt med återväxten, och på flera håll hotades denna överklass av utdöende. Adelns demografiska tillbakagång i städer som Genua, Lucca och Venedig illustrerar ytterligare den europeiska adelns sociala och demografiska problematik och hur nödvändigt det är att klargöra denna, om man skall få en klar bild av utvecklingen. Den kontinuitet som högadeln under dessa omständigheter anses ha stått för blir i samma mån otydlig och svårgripbar – om ens det.

Ingvar Elmroth

Ebba Waaben, Christian 4.s salpeterværker. Udgivet af Kirsten-Elizabeth Høgsbro og Knud Waaben. Studier og kilder bd, 8. Rigsarkivet/G.E.C. Gad. København 1995.

Ebba Waaben efterlämnade vid sin död 1992 ett manuskript med titeln ”Christian 4.s salpeterværker”, som nu utkommit i en elegant volym redigerad av Kirsten Elizabeth Høgsbro och Knud Waaben.

Salpeter var ett ämne som användes vid krutframställning. Det hade självfallet främst militär betydelse, men kunde också användas i samband med fyrverkerier o.d. Ämnet användes också som läkemedel, främst för hästar, men kunde också utgöra en ingrediens i guldsmeders och myntmästares yrkesutövning.

För tillverkningen krävdes dels god tillgång till bränsle, dels stora mängder jord, främst från ko-, svin- eller getstall, men också jord från boningshus kunde användas. Författarinnan visar hur tillgången till bränsle i många fall avgjorde salpetersjuderiernas lokalisering och hur konflikter ofta uppstod dels när det gäller böndernas skyldigheter att leverera jord, dels när man från sjuderiernas sida grävde upp golvet i böndernas stugor utan att ställa i ordning efter sig.

Boken ger en ingående beskrivning av salpetersjuderiets teknik och granskar också de skrifter från 1500- och 1600-talen som handlar om krut- och salpeterstillverkning. De olika hantverksmästarna och deras ställning, antingen de hade kungligt privilegium eller verkade som fria yrkesutövare, belyses också. Arbetet avslutas därefter av en lokalhistoriskt mycket detaljerad genomgång av alla kända salpetersjuderier inom det danska riket. I detta sammanhang behandlas också verksamhetens ekonomi och produktivitet, samt de för tillverkningen nödvändiga byggnadernas belägenhet, utformning etc. Boken har därför också stort värde ur lokalhistorisk synpunkt.

Det är alldeles uppenbart att Ebba Waaben sysslat länge med sitt ämne och att hon besitter verkligt gedigna kunskaper inom det här området. Hennes bok kommer därför säkerligen, och med all rätt, att inta rollen som det grundläggande standardverket inom salpetersjuderiets område.

Om man trots den gedigna kunskapsmassa man möter i boken, skulle önska sig något som läsare, vore det ett kapitel där salpetersjuderierna sätts in i ett tydligare politiskt och ekonomiskt sammanhang. Visserligen finns här och var antydningar i denna riktning, men ett samlat kapitel av detta slag hade ytterligare ökat bokens värde. Trots denna anmärkning framstår boken som ett alldeles utmärkt arbete inom ett föga känt område.

Conny Blom

Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. I uddrag udgivet ved Jens Holmgaard af Rigsarkivet. 1650. København 1995.

Serien Kancelliets Brevbøger, som började utges för drygt 110 år sedan med volymen 1551–1555, har nu kommit ut med sitt 29:e band, avseende året 1650. För utgivningen svarar förre landsarkivarien Jens Holmgaard. Principerna för denna volym följer mönstret från den tidigare utgivningen. Alla brev som ingår i det kungliga kansliet meddelas i korta utdrag. Att ge en kort sammanfattning av ibland långa och komplicerade brev av det här slaget, utan att innebörden eller sammanhang går förlorade är självfallet en vansklig uppgift. Utgivaren har dock, så vitt kunnat bedömas, lyckats väl med att förverkliga denna målsättning. Det samlade verket, som är planerat att gå fram till 1660, ger en ovärderlig överblick över ett gigantiskt och viktigt källmaterial. De utförliga person-, sak- och ortregister, som avslutar verket, gör det också möjligt att antingen följa vissa ärenden under en längre tid, eller se hur en viss sakfråga utvecklas och behandlas. Den stora mängden frågor som behandlas ger också ett tvärsnitt genom det danska samhället. Om man skall se till ytterligheterna kan man å ena sidan följa den dominerande adelns representanter i deras strävan efter att uppnå olika ämbeten eller

utnämningar till olika befattningar i statens tjänst, samt hur de tar emot förlåningar av olika slag för redan utförda tjänster. Samtidigt kan man å den andra sidan se hur utfattiga bönder som inte förmår erlägga landgilde på grund av missväxt eller utskrivning till krigstjänst behandlas.

Som ett ytterligare plus kan slutligen nämnas den utmärkta ordlista, avseende åren 1646–50, med förklaringar till olika i brevmaterialet förekommande begrepp, som ingår i volymens registerdel.

Conny Blom

Johan Rosenhanes dagbok 1652–1661. Utgiven genom Arne Jansson. Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia. Handlingar del 18. Stockholm 1995.

Johan Rosenhanes dagbok för åren 1652–1661 har utkommit i en första fullständig version utgiven genom Arne Jansson. Johan är kanske inte lika känd som sin mera berömde äldre broder Schering, men han var vid tiden för dagbokens påbörjande i 40-årsåldern och sedan några år landshövding i Viborg. 1655 tillträdde han landshövdingeämbetet i Linköping och utnämndes några år senare till riksråd och hovrättsråd i Svea Hovrätt. Dagboken är förd fram till hans död 1661.

Dagboksanteckningarna ger framförallt en fyllig beskrivning av en landshövdingens tjänsteåligganden och de olika rutinärenden som tillhörde den ständigt återkommande vardagstillvaron. Till dessa hörde skatteuppbörden, ordnings- och rättsväsen, knektutskrivningar m.m. Utöver detta ges också glimtar ur den egna familjens liv, högtider, sammankomster, middagar samt besök och resor till släktingar och vänner. Dagboken förefaller i huvudsak vara förd i nära anslutning till de skildrade händelserna, vilket bestyrks av de ofta förekommande notiserna om väder, vind och liknande detaljuppgifter. Anteckningarna belyser också Johan Rosenhanes aktiviteter i samband med olika riksdagar, där speciellt riksdagen 1655 spelar en viktig roll.

Johan Rosenhane var kanske inte någon större begåvning, men hans dagbok ger ett vederhäftigt intryck. Troligen har den i första hand tjänat ett rent praktiskt intresse. Dess upphovsman har haft behov av att hålla reda på sina sammanträden med olika personer, vad som avhandlades och vilka överenskommelser som träffades. I så måtto ger dagboken en intressant inblick i stormaktstidens administrativa rutiner och ämbetsmannakarriärens villkor. Inte minst förhållandet patron-klient får här sin belysning.

Boken avslutas med ett utförligt person- och Ortsregister, vartill kommer en lista över av dagboksförfattaren använda förkortningar.

Conny Blom

Herman Lindqvist, *Historien om Sverige. När Sverige blev stormakt.* 1994. 547 s. *Storhet och fall.* 1995. 720 s.

Flertalet historieintresserade torde ha iakttagit, att förhållandet mellan fackhistoriker och Herman Lindqvist är något oharmoniskt. En enkel förklaring till detta är, att fackhistoriker är ledsna för att deras arbeten säljes sämre än Lindqvists. Detta är dock inte en förklaring som brukar anföras av fackhistoriker. De har i stället två andra förklaringar: 1. Det finns så mycket faktafel hos Lindqvist. 2. Lindqvist skriver om fel saker.

Nu är frågan hur starka dessa invändningar är. 1. Visst finns det sakfel och onöjaktigheter hos Lindqvist, men några sådana fel är ofrånkomliga i ett verk av den dimension

som Lindqvists historia håller på att bli. Felen är i mesta laget, men de bör dock inte vara utslagsgivande vid bedömningen av Lindqvists arbeten. 2. Det är legitimt att ge ökad kunskap om utrikespolitik, krig och inrikes maktpolitik. Dock skulle man kunna säga, att titeln på Lindqvists verk är alltför pretentiös, "Historien om Sverige". Det verkar som om detta är historien, detta och inget annat. Ett par andra popularisatorer valde mer blygsamma titlar: Anders Fryxell, "Berättelser ur svenska historien" och Vilhelm Moberg, "Min svenska historia".

Allt detta har sagts många gånger. Man borde gå vidare och se efter vad Lindqvist egentligen säger. Har han några huvudbudskap? – Ja, det har han.

I tredje delen, som handlar om när Sverige blev stormakt, är det viktigaste budskapet, att stormaktstiden skall vi minnas med stolthet. Detta är förvisso inte någon ny uppmaning. Den finns i vår nationalsång: "Du tronar på minnen från fornstora dar, då ärat Ditt namn flög över jorden". De fornstora dagarna är vår stormaktstid, som länge var viktiga för att ge svenskarna självkänsla. Men är det verkligen något att vara stolt över att Sverige förde krig i 66 av 1600-talets hundra år och dessutom alla år under 1700-talet, då Karl XII regerade? I flertalet av dessa krig var det Sverige som var den aggressiva parten. Svenskarna medverkade i högsta grad till att det tyska 12-åriga inbördeskriget blev ett europeiskt storkrig, det trettiåriga kriget, det förmodligen mest fasansfulla krig som Tyskland någonsin upplevt. Svenskarna under Karl X Gustav och Karl XII försvade med sin krigföring Polen så att det så småningom blev ett lätt byte för Ryssland, Preussen och Österrike. Karl X Gustav hade som ambition att utplåna Danmark som stat.

Jag tycker inte att dagens svenskar skall skämmas för stormaktstiden. Det räcker fuller väl med att skämmas för vad den egna generationen gjort och inte gjort. Men jag har förvisso ingen lust att minnas stormaktstiden med stolthet.

Den senast utkomna delen av "Historien om Sverige" omfattar åren 1660–1721. 425 sidor ägnas Karl XII, givetvis huvudsakligen hans krig. Här är huvudbudskapet, att Karl XII inte var någon "katastrof för Sverige utan tvärtom. Tack vare honom och den anda som rådde i landet, uthärdade och överlevde folket och riket".

Detta är ju gallimatias av sekelskiftes- och 30-talskaraktär. Om inte Karl XII var en katastrof för Sverige, vad skall då till för att någon skall meritiera sig för den karaktäristiken? När Karl XII dog, hade Sverige förlorat Ingermanland, Estland och Livland, alla de tyska provinserna samt hela Finland; dock fick Sverige i frederna tillbaka norra Pommern och Finland. Det är svårt att hålla reda på alla svenska härar som gick under: först och främst den stora här som förlorade och kapitulerade vid Poltava och Perevolotjna, sedan Magnus Stenbocks här som inte fick stanna i Sverige utan som tvingades till Tyskland och kapitulerade i Holstein, vidare de härar som sattes upp för att försvara Östersjöprovinserna och Finland, medan kungen förde krig för att avsätta August i Polen och tillbringade fem år i det osmanska riket, slutligen den här som efter kungens död gick under i de jämtländska fjällen. Härtill kommer givetvis utsugningen av det hemmavarande folket. Det är svårt att se, att allt detta uppväges av att Karl som Ragnhild Hatton och Herman Lindqvist säger, hade "vetenskapliga och humanistiska intressen".

S.O

Thomas von Vegesack, *Smak för frihet. Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*. 1995. 378 s.

Thomas von Vegesack är kulturskribent. Han har varit ordförande i både Svenska PEN och Pen:s kommitté för fängslade författare. Detta engagemang för kulturens och särskilt det skrivna ordets frihet präglar honom också, då han går till Sveriges historia och ser på den svenska tryckfrihetens rötter.

Författaren är inte någon kungabeundrare. Han framhåller att åsiktsförtrycket i Sverige under karolinsk tid nästan var totalt. Och generellt säger han, att "kungarna har

utan undantag uppträtt som frihetens bekämpare. Det är under den s.k. frihetstiden, då kungamakten reducerats till en namnteckning, som den svenska friheten kunde födas.”

Första gången som ordet ”frihetstid” används som beteckning på tiden efter Karl XII:s död är i en tidningsartikel från 1755, och det är också från denna tid som von Vegesacks studie tar sin början.

von Vegesack har en positiv bedömning av tidens censor Niklas von Oelreich. Han var en mycket bildad man, som verkade för att höja kvalitén på det tryckta ordet. Den förste riktige frihetskämpen i framställningen är emellertid Peter Forsskål, Linnélärjunge och alltså botanist. Dessutom var han som von Vegesack framhåller ”som många andra av våra frihetsvänner född i Finland”. Forsskål skrev 1759 ”De Libertate Civili” eller på svenska ”Tankar om borgerliga friheten”. Trots att censorn hade givit sitt godkännande, blev skriften indragen. Inte desto mindre hävdar von Vegesack i polemik mot Tore Frängsmyr, att Forsskål som inspiration och förebild kom att spela en stor roll.

Så kom då den svenska tryckfrihetsförordningen 1766 som gjorde den svenska tryckfriheten mest långtgående i världen och som också ledde till att en mängd skrifter utkom. Friheten blev som bekant bestående i sex år. Under den gustavianska tiden skedde sedan en succesiv skärpning av kontrollen av det tryckta ordet. Det känns inte motiverat att polemisera mot von Vegesacks uppfattning om Gustav III och hans inställning till tryckfriheten. Men när författaren som tidigare nämnts rent generellt talar om våra kungar som frihetens bekämpare, bör det sägas, att Gustav dock klart främjade religionsfriheten i landet.

Thomas von Vegesack intresserar sig inte enbart för kampen om tryckfriheten. Han ser också på hur tryckfriheten utnyttjas. Härvid lyfter han fram den finländske kyrkoherden Anders Chydenius, som i skrift efter skrift kämpade för de i samhället lägst stående, de som omfattades av tjänstehjorsstadgan.

Intresseväckande behandlas i boken de frihetliga opinionerna 1809 och åren därefter. Karl Johan karakteriseras av von Vegesack som en minst lika stark motståndare till pressfriheten som Gustav IV Adolf, och med hans indragningsmakt från 1812 syntes det tryckta ordets frihet åter bli mycket kortvarig, men det fanns dock ett stöd för friheten hos ständerna, och det är påfallande hur pressfriheten blev större varje gång riksdagen var samlad.

Ett par journalistiska bragder lyftes fram från 1810-talet, där överhets- och myndighetsmissbruk gisslades. Gymnasieboktryckare Sven Rask i Wexiö-Bladet angrep överstelöjtnant Rappe som misshandlat sin inspektör, och redaktör Georg Scheutz påvisade i sin tidning Anmärkaren hur kronolänsman Röösgren torterat brottsanklagade.

von Vegesack avslutar sin huvudsakliga framställning 1830, det år då Aftonbladet började komma ut, men han gör en snabbskiss över vad som sedan hände med bl.a. indragningsmaktens avskaffande 1844 och nya angrepp mot den svenska pressfriheten under andra världskriget, då framför allt K. G. Westman och Christian Günther spelade den gamla kungarollen.

Thomas von Vegesack bygger sitt arbete på omfattande forskning och stor litteraturläsning, där bl.a. Stig Bobergs arbeten om tryckfriheten under Gustav III och Karl XIV Johan spelar en viktig roll. Boken är som väntat välskriven, och det är upplyftande att ta del av en framställning, där hjälteroller spelas av män som Peter Forsskål, Anders Chydenius, Sven Rask och Georg Scheutz.

S.O.

Hanne Sanders, *Bondevækkelse og sekularisering. En protestantisk folkelig kultur i Danmark og Sverige 1820–1850*. Stockholm 1995. 390 s.

I sin doktorsavhandling behandlar Hanne Sanders det tidiga 1800-talets landsbygdsväckelser i Sverige och Danmark. Hon menar att den tidigare forskningen sällan tagit religionen på allvar utan i stället försökt att reducera det religiösa till socioekonomiska eller politiska orsaker. Sanders utgångspunkt är istället att väckelsen i dåtidens mening var ett religiöst fenomen och att man aldrig kan förstå den om man bortser från detta faktum. Att studera väckelsen och samtidigt bortse från den religiösa aspekten skulle leda till en ahistorisk undersökning då man missar att lägga vikt vid det som var karaktäristiskt för väckelsen.

Författaren vill visa att en folkelig kultur kan vara kristen och att det kan vara fruktbart att betrakta väckelsen som en protestantisk folkelig kultur. Sanders menar att religionen i äldre tid var liktydig med ett samhälles kultur och vetande. Utvecklingen av denna från att vara ett samhälles kultur och vetande till att bli religion som tro kallar hon sekularisering. Sekularisering skall inte betraktas som liktydigt med att religionen försvinner utan snarare som att religionen spelat ut sin roll som samhällelig förklaringsgrund och sammanhållande band i samhället. Det sker ett förvärldsligande av den samhälleliga kulturen och världsbilden.

Dispositionsmässigt lägger författaren upp undersökningen på så sätt att efter det inledande kapitlet följer en diskussion kring den officiella världsbilden. Härfter presenteras väckelsen och dess geografiska variationer i Sverige och Danmark samt väckelserna i författarens undersökningsområden d.v.s. Langeland och Skara stift. Efter dessa kapitel presenteras avhandlingens tre huvudsakliga undersökningar nämligen väckelsens sociala profil, väckelsens politiska kultur samt väckelsens världsbild. I det avslutande åttonde kapitlet sammanfattas den tidiga väckelsens karaktär. Sanders har valt ett nytt och fräscht sätt att disponera avhandlingen. Hon diskuterar tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter i avhandlingens tematiska kapitel, vilket får fördelen att avståndet mellan empiri, teori och tidigare forskning minskar.

Genom en undersökning av tidens kyrkliga lagstiftning skaffar sig Sanders en bild av den officiella världsbilden. Hon konstaterar att ett centralt drag i denna är tanken att det fanns en riktig tro. Denna tro skulle förmedlas av präster och föräldrar. Religionen var viktig för organiseringen av hela samhällslivet och det religiösa utgjorde grundvalen för allt. Man kan alltså tala om en religiös kultur.

Författaren visar att den fanns skillnader mellan väckelserna i Sverige och Danmark, både nationellt och regionalt. Sanders menar att man kan betrakta de olika väckelserna som variationer på samma fenomen. Väckelserna kan struktureras genom att man placerar dem i en konfliktshierarki. Lägst grad av konflikt fanns i de prästledda väckelserna medan de lekmannaleda konventikelväckelserna bidrog till en högre grad av konflikt eftersom de kritiserade prästens monopol på Guds ord och sakrament. Konflikterna blev som störst då de väckta önskade att bli skilda från statskyrkan.

Modern forskning hävdar att väckelserna var underklassernas eller de ungas rörelser. Internationellt har man också betraktat väckelsen som en kvinnlig opposition mot männen. Sanders menar att man inte kan se någon speciellt tillströmning från underklassen eller upptäcka ett speciellt engagemang hos unga eller kvinnor. Författaren hävdar istället att bonden, allmogegemenskapen och det agrara hushållsståndet hade en avgörande betydelse. Olika grupper handlade i gemenskap med gamla gemenskaper och inte i konflikt med dem. Bönderna var förvisso inte i majoritet men hade en avgörande betydelse då det var de som stod för kontakterna med överheten, uppträdde som värdar för konventiklarna o.s.v. De intog en traditionell roll som ledare för hushållsståndet. Böndernas stora betydelse gör att man kan tala om en bondeväckelse.

Den tidigare forskningen har velat se väckelsen som ett brott med den gamla politiska kulturen. Sanders menar att väckelsen inte gick emot det gamla samhället utan istället byggde på företeelser som var centrala i detta. Hushållsståndet var det centrala

organisatoriska momentet. Väckelsen innehöll till stora delar traditionella drag som t.ex. ledarnas auktoritativa relation till åhörarna, traditionella ceremonier samt användandet av hushållsståndet och allmogegemenskapen som traditionella organisationer vilket skapade stabilitet och gav legitimitet. Det var den individuella religionsutövningen som var en del i en ny politisk kultur. Den tidiga väckelsen innehöll en unik blandning av nya demokratiska drag och traditionella drag som gav säkerhet och stabilitet.

I undersökningen av de väcktas världsbild finner Sanders en del gemensamma, grundläggande drag i de undersökta väckelserna. Dessa idéer fanns emellertid inte enbart hos väckelserna utan var protestantiska grundidéer. Som exempel kan nämnas synen på bibeln som den grundläggande sanningen, frälsning genom tro och inte genom gärningar samt lydnad mot överheten. De väcktas världsbild var alltså till stora delar identisk med den officiella världsbilden. Väckelsen var gammaldags men stod också för det nya och individuella i det att de själva läste bibeln och själva tog ställning till vad som var gott och ont. Utgångspunkten i den egna läsningen och i den enskildes religiösa behov var ett sekulariserat drag hos den tidiga väckelsen. Väckelsen innehöll både nya och gamla drag och stod både för sekularisering och motstånd mot densamma. Den var ett uttryck för en begynnande sekularisering på ett försekulariserat språk.

Hanne Sanders har skrivit en mycket bra och spännande avhandling. Hon framför många nya resultat och går i vid ett flertal tillfällen emot den tidigare forskningens rön. Avhandlingen har också en mycket tilltalande uppläggning med tidigare forskning och teoretiska utgångspunkter i nära anslutning till de empiriska avsnitten i boken. Det är min förhoppning att avhandlingen får en stor läsekrets för det förtjänar den verkligen.

Olle Larsson

Karin Johannisson, *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin de siècle*. Norstedt, Stockholm 1994. 320 s.

Bokens titel är hämtad från Freud som kallade kvinnan en mörk kontinent, ett okänt landskap där själ och kropp möttes i osedda inre spår. Johannisson visar hur övergången från agrar- till industrisamhälle frambringade nya bilder av kvinnan; dels den starka, farliga, smittsamma underklasskvinnan, dels den bräckliga och sjukliga överklasskvinnan. I Johannissons undersökning är det den sistnämnda som står i focus, vilket huvudsakligen är en följd av källäget, men också en konsekvens av Johannissons teoretiska utgångspunkter. Johannisson hävdar att den kvinnliga sjukligheten kan tolkas på tre sätt: som socialt konstruerad, som "äkta" och som ett svar på en existentiell brist. Källorna till underklassens kvinnors sjukdomar är huvudsakligen statistiska, varför de svårigen låter sig tolkas i ovannämnda kategorier.

Den borgerliga kvinnan förlorade till följd av samhällsomvandlingen sin funktion i produktionen och förvisades till den privata sfären med reproduktion och omsorg som huvudsakliga uppgifter. Den framväxande borgerlighetens anemiska och fragila kvinnoideal blev tongivande. Kvinnan och hennes sjukdomar kartlades och bestämdes av läkarvetenskapen på samma sätt som tidens upptäcksresande genomträngde och utforskade ökända kontinenter. Kvinnan biologiserades, eller snarare gynekologiserades. Hon konstruerades som sjukare och kroppsligare än mannen, som styd av sitt underliv och som en avvikelse från normen, mannen. Denna förmenta konstitutionella bräcklighet och oberäknlighet ansågs göra kvinnan olämplig för högre utbildning och yrkesliv och fick motivera kvinnans underordning och förvisning från offentligheten i en tid då kvinnorna börjat organisera sig och kräva ökat inflytande. I och med att kvinnorollen förutsatte kroppslighet, svaghet och oföretagsamhet gav sjukrollen den borgerliga kvinnan möjlighet att meddela sig med omvärlden via socialt och kulturellt konstruerade och accepterade sjukdomsbeteenden. Hon var således inte bara offer för ett patriarkalt förtryck, utan även en aktör som genom sjukrollen kunde klara sig undan en del av kvinnorollens krav.

Johannisson visar hur samspelet mellan läkare och patient gagnade båda parter. Sekelskiftets borgerliga kvinna var en storkonsument av sjukvård. Diagnoser och behandlingar som lanserades av de ledande medicinska auktoriteterna blev snabbt populära och Johannisson illustrerar övertygande sjukdomarnas karaktär av kulturella konstruktioner genom att visa hur olika modediagnoser och behandlingsmetoder avlöste varandra. Mest skrämmande är skildringen av kvinnokroppen som experimentfält för kirurgiska ingrepp. Denna stympande verksamhets explosionsartade utveckling förklarar Johannisson dels med att överetableringen och den därav följande hårda konkurrensen på gynekologins område drev fram alltmer spektakulära behandlingsformer, dels med att radikala kirurgiska ingrepp gav kvinnan en bekräftelse på hennes sjukdomsupplevelse. Johannisson demonstrerar också hur det vetenskapliga undersökandet av kvinnokroppen legitimerade pornografin. De vetenskapliga framställningarna illustrerades av nakna kvinnokroppar i utmanande poser. Denna manliga voyeurism tog sig också rent nekrofila uttryck i bilder av dissektioner av unga nakna kvinnokroppar. I dessa populära genrebilder är kvinnan fullständigt underkastad den manliga blicken. Kontrasten mellan den döda, passiva kvinnan och den manlige läkaren, företrädaren för den rationella vetenskapen, är samtidigt en tydlig illustration till sekelskiftets syn på skillnaderna mellan könen.

Johannisson fastslår att skillnaderna mellan klasserna är större än de mellan könen och värjer sig mot att konsekvent sätta in sina slutsatser i ett genusperspektiv. Visserligen redovisar hon tolkningar ur detta perspektiv, men det hade varit önskvärt om hon tydligare ställt sina egna resultat i relation till den omfattande internationella forskning hon behandlar. En olycklig konsekvens av klassperspektivet är att sekelskiftets borgerliga kvinna blir densamma oavsett geografisk hemvist och klasstruktur. Johannisson driver sin tes med hjälp av exempel och facklitteratur från Skandinavien, Europa och USA som om det inte existerade några nationella skillnader, trots att hon själv betonar skillnaden mellan katolska och protestantiska länder i synen på huruvida moderns eller barnets liv skulle prioriteras vid en komplicerad förlossning.

Dessa randanmärkingar väger dock lätt. *Den mörka kontinenten* är en lysande bok som borde vara obligatorisk läsning för alla som skriver eller har ambitionen att skriva vetenskaplig text. Johannisson visar med all önskvärd tydlighet det konstruktivistiska perspektivets fruktbarhet och att det går alldeles utmärkt att förena en teorigyrd framställning med rent skönlitterära kvaliteter.

Lars M. Andersson

Sven Fritz, *Louis Fraenckel 1851–1911. Bankman och finansman*. Stockholm 1994. 349 s.

Det judiska inslaget i den svenska industrialiseringen har hittills inte varit föremål för någon djupgående analys. Det är därför glädjande att det nu föreligger ett arbete om "en av de mest dynamiska och framgångsrika gestalterna i svensk bankhistoria", Louis Fraenckel, och hans företagargärning från ankomsten till Sverige som 23-åring 1874 fram till hans död 1911.

Biografen är, som Fritz konstaterar, en genre på frammarsch inom historievetenskapen. Göran B. Nilsson har tecknat Fraenckels rival A. O. Wallenbergs porträtt, Svante Nordin har författat en stor Böök-biografi, Jarl Torbacke har behandlat Carl Grimberg och Eva Österberg diskuterar i *Folk förr* genren som sådan, för att bara nämna några exempel. Fritz benämner sitt arbete "yrkes- eller livsbiografi". Det är således Fraenckels finans- och bankmannagärning som står i förgrunden. Läsaren får följa Fraenckel från anställningen hos en tidigare inflyttad äldre bror som handlade med kemiska gödningsmedel, via den egna bankirrérelsen till posten som chef för Stockholms Handelsbank. Boken innehåller också avsnitt om hur finansmannens boende och vanor förändrades i

takt med stigande välstånd och dessutom skildras hur hans verksamhet bedömdes av konkurrenter och bankinspektion.

Fritz sparar ingen möda när det gäller att skildra Fraenckels dagliga gärning. Inkassorörelsen, konverteringsoperationer, valutaaffärer, bankgrundande, kampen om placeringen av statslånen följs noggrant, liksom hans insatser för järnvägsbyggande och uppförande av villastäder, engagemang i skogs-, socker-, gruv-, el- och verkstadsindustri samt bryggerinäringsen. Fraenckels internationella förbindelser, såväl judiska som icke-judiska, kartläggs omsorgsfullt. Bankens organisation skärskådas. Det ges vidare klargörande bakgrunder om inkasso- och allmän bankverksamhet, konverteringsoperationer och valutaaffärer etc. Framställningen är välskriven och uppslagsrik, källanvändningen innovativ.

Fritz' arbete illustrerar emellertid också biografiskrivandets metod- och teoriproblem. Det renodlade aktörsperspektivet medför att synfältet snävas in. Som läsare får man en totalbild på mikronivå av Fraenckels verksamhet som bank- och finansman. Däremot saknas, med undantag för vissa jämförelser med förhållandena i Tyskland, mera systematiska försök att placera in Fraenckel i en internationell kontext. Genom att anknyta framställningen till internationell forskning rörande judiska bankirfirmors roll under årtiondena före sekelskiftet såsom t.ex. W. D. Rubinsteins *The Left, the Right and the Jews* (Croom Helm, London & Canberra 1982) hade Fritz kunnat visa att Fraenckels och andra svensk-judiska finansmäns insatser passar väl in i ett västeuropeiskt mönster.

Det är vidare möjligt att det är denna närsynthet som gör att Fritz kan påstå att antisemitismen inte "nådde" till Sverige (s. 37). Påståendet är så mycket mera märkligt som Fritz själv noterat antisemitiska påhopp på Fraenckel i pressen (s. 183f.) och det dessutom föreligger en undersökning av antisemitismen under perioden, Mattias Tydén *Svensk antisemitism 1880–1930* (Uppsala 1986). Göran B. Nilsson har vidare i sin biografi över A. O. Wallenberg visat att denne framställde sig själv som företrädare för det svenska, i motsats till det internationella, d.v.s. judiska kapitalet. Till yttermera visso har en annan ekonomhistoriker, Hans Sjögren, funnit antisemitiska uttalanden i Bank- och fondinspektionens arkiv.

Jämställandet av judendom och kapitalism har alltsedan Marx' *Zur Judenfrage* (1843) varit en kliché som utnyttjats av antisemiter av olika politisk kulör. Den tidiga forskningen såsom Werner Sombarts *Die Juden und das Wirtschaftsleben* (1911) betraktade kapitalismen som en i allt väsentligt judisk skapelse, en tolkning som även togförts från historiematerialistiskt håll. Med en sådan syn på förhållandet mellan judendom och kapitalism reduceras antisemitismen till en klasskonflikt. Frågan om judiska bankirers roll i kapitalismens utveckling är således känslig. Fritz bok hade om den skrivits för några decennier sedan kunnat användas för att "bevisa det judiska inflytandet" över Sveriges ekonomi. Inte minst av denna anledning hade det varit värdefullt om Fritz ställt sin undersökning i relation till forskningen om judiska finansmäns insatser i kapitalismens utveckling kring sekelskiftet och forskningen om den politiska antisemitismens framväxt. Det hade också varit på sin plats med en diskussion om vad "judiskt" egentligen står för i detta sammanhang.

Lars M. Andersson

Torbjörn Nilsson, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*. Stockholm Studies in History, 1994. 322 s.

Huvudfrågan för avhandlingen säges vara första kammarens roll i den omvandling av samhället som ägde rum under tvåkammerssystemets tjugo första år. Svaret blir så småningom, att kammaren hade en pådrivande framstegsvänlig roll. Vidare ifrågasätter författaren starkt Rolf Torstendahls och Svenbjörn Kilanders uppfattning om "den klassiska kapitalismens" skede, som har ansetts omfatta tiden fram till 1890. Torbjörn

Nilsson hävdar, att även för den tid han undersöker det finns en växande gemensam intressesfär för industri och stat.

Innan författaren kommer till svaren på sina frågor har han beskrivit representationsreformens resultat, när det gäller olika gruppers representation. Han har sett på maktkampen mellan kamrarna och han har presenterat partierna inom första kammaren. Dessa uppgifter framgår inte direkt av frågeställningen, men den beskrivning som ges är intressant och den bidrar till ökad väsentlig kunskap om tiden.

De fallstudier, som Nilsson bygger sina slutsatser på, är frågorna om skogslagstiftning, vattenrätt och kommerskollegium och dess uppgifter. På dessa olika områden flyttar staten fram sina positioner. Särskilt tydligt är detta i fråga om skogslagstiftningen, där beslut togs om skydd för skogarna först för Norrbottens del och senare också för Västerbotten. Däremot misslyckas försöken under denna tidsperiod att åstadkomma en allmän lag med skydd för hela rikets skogar. Nilssons tes att första kammaren accepterade en relativt långtgående statlig interventionism försvagades av det faktum att 1883 sade andra kammaren ja till en allmän skogslag, medan första kammaren sade nej.

Torbjörn Nilsson väljer sedan ur 12 ledamöter av första kammaren och ser på vad de har för uppfattning i olika politiska frågor, främst när det gäller synen på statens relation till näringarna. Som interventionismens centralgestalter framstår statsrådet P. A. Bergström och landshövding Erik Sparre. Från en konservativ utgångspunkt kunde ofta Herman Rydqvist komma till samma ståndpunkt som Bergström. En synnerligen radikal förstakammarledamot, som inte sällan var interventionistisk, var järnvägsbyggaren Claes Adelsköld.

Då är vi tillbaka till det som förmodligen Torbjörn Nilsson vill se som sitt huvudresultat. Är tesen om en tidsmässig klar åtskillnad mellan en klassisk kapitalism och en organiserad kapitalism nu sönderskjuten? – Det kan noteras att Nils Edling i en artikel i *Historisk Tidskrift* 1994 om Norrlandsfrågan kritiserat synen på den organiserade kapitalismen i början av detta sekel. Författaren visar i den uppsatsen att det var skogsindustrins politiska motståndare som erhöll tolkningsföreträde i Norrlandsfrågan. – Min egen uppfattning, särskilt efter läsningen av Torbjörn Nilssons bok, är att man bör uttrycka sig synnerligen nyanserat, då man talar om tidsavgränsning mellan klassisk och organiserad kapitalism. Direkt felaktigt är det att som Svenbjörn Kilander påstå att riksdagen under tiden före 1890 inte ens fick "ta ställning till några allvarliga försök att låta statsmakten intervensera i den enskilda sfären". Dock tror jag fortfarande, att statsmakternas vilja och förmåga till interventionism ökade under 1890-talet liksom i början av vårt sekel. Detta trots att jag i en uppsats för tre decennier sedan hävdade, att den statliga interventionismen var påtaglig vid krisbekämpningen i slutet på 1870-talet, en åsikt väl redovisad av Torbjörn Nilsson.

Torbjörn Nilssons avhandling är välskriven. Den bygger på gedigen empiri, och författaren vågar ta upp väsentliga teser till diskussion. Den ger alltså nyttig ökad kunskap inte bara om första kammaren utan om 1800-talets senare del över huvud taget. S.O.

Anders Linde-Laursen, *Det nationales natur. Studier i dansk-svenske relationer*. Historiska Media, Lund 1995. 256 s.

Med erfarenhet av universitetsutbildning på båda sidor om (Öre)sundet har etnologen Anders Linde-Laursen gett sig i kast med att förklara "det nationales natur" med särskilt avseende på dansk-svenska relationer. Han anknuter inledningsvis i sin doktorsavhandling till ett vittomfattande forskningsfält: 1600-talets kamp om Skåne, Öresunds uppkomst som gränsområde och försvenskningens verkningar efter Roskildefreden. Linde-Laursen nöjer sig emellertid inte med detta. Avhandlingen består av ytterligare fyra delar. I avsnittet "Et rum for tanken" är det romantraditionen kring snapphanerörelsen

som står i fokus, med betoning på 1800-talet och det tidiga 1900-talet och med dansken Carit Etlar samt svensken Carl August Cederborg som de tongivande författarna. I det därpå följande kapitlet önskar författaren uttröna uppkomsten av en nationalisering av historien med en bestämd koppling till ett givet territorium. Bland annat med utgångspunkt från geografiläroböcker, material från Stockholmsutställningen 1930 och reaktionerna på Poul Henningsens film om Danmark från 1935, diskuteras vidare vilka samband som nationell identitet kan ha med andra identiteter, såsom kön och generation, samt de skiften som dessa samband genomgår. Utifrån skillnaden i danskars och svenskars diskvanor går Linde-Laursen därefter vidare med en diskussion om förhållandet mellan individ och nation, innan han i den femte och avslutande delen riktar sökarljuset mot 1990-talets Öresundsregion och dess plats i regionernas Europa.

Som synes sträcker sig Linde-Laursens undersökning över stora avstånd i tid och rum. Detta motsvarar avhandlingsförfattarens syn på det nationella som ett kalejdoskop. Boken är därför inte "et forsøg på at skrive en monografi over dansk-svenske relationer. Men Øresund er det blå bånd, som binder diskussioner af det nationale sammen med genemgange af materiale, der belyser forskellige problemer" (s. 8). Mycket mer vägledning får inte läsaren innan det är dags att tackla gränsproblematiken i Öresundsområdet från 1500-talet och framåt. Fortsatta diskussioner om det nationellas natur, vad som karakteriserar nationell identitet respektive kultur, samt rådande strömningar inom modern nationalismforskning har senarelagts och återkommer med betydande spridning längre fram i avhandlingen.

Den första direkta kontakten med dessa frågeställningar får läsaren egentligen inte förrän i det andra kapitlet. Som en inledning till den historiska romanens betydelse för framväxten av nationell identitet behandlas delar av den mycket omfattande nationalismforskningen. I fokus för redogörelsen står några av de internationellt sett mest betydande forskarna, Ernest Gellner, Anthony D. Smith, Benedict Anderson och Eric Hobsbawn. Linde-Laursen ansluter sig till socialantropologen Ernest Gellners uppfattning om att nationalismen är ett barn av industrialiseringen. Gellner menar att det förnationella agrara samhället, med en tydlig horisontell skiktning mellan bondebefolkning och en adlig elit, ersattes med ett expansivt och föränderligt industrisamhälle. Till skillnad mot tidigare får kulturen en viktig förenande funktion i det moderna samhället, och framförallt är det föreställningar kring den gemensamma nationen som dominerar. Enligt detta perspektiv skapas nationalismen och – för att även anknyta till Eric Hobsbawn och Benedict Anderson – så uppfinns föreställda gemenskaper och nationella traditioner.

I enlighet med dessa resonemang avfärdar Linde-Laursen helt den tanke som bl.a. Anthony D. Smith har gjort sig till företrädare för, nämligen att det skulle finnas en historisk kontinuitet vad gäller nationsbyggnadsprocesser. Smith anser visserligen inte att nationalismen är primordial, d.v.s. en inbyggd och grundläggande kategori i den mänskliga naturen, men framhäver att nationen byggs upp kring en förmodern etnisk grupp, en s.k. ethnies som förenas av gemensamma myter och föreställningar kring historia, religion och kultur samt ett givet territorium.

Den uppmärksamme läsaren behöver emellertid inte vänta till sidan 71 i "Det nationales natur" för att ta del av Linde-Laursens syn på nationalismens uppkomst och kännetecken. I inledningskapitlet, "En graense fødes", betonas det mycket tydligt att det är statspatrioter som agerar under 1600-talets oroliga tidevarv. Mellan furste och befolkning fanns det ett antal principer som styrde samhället. Om endera sidan inte uppfyllde sina skyldigheter gentemot den andra, behövde den förfördelade parten inte känna några vidare förpliktelser: "Det var tale om en politisk opbygning at staten. Der blev ikke kraevet noget følesemaessigt engagement. Staten var ikke afhaengigt af intern kulturel lighed eller etablering af grøfter med kulturel forskel mod andre. De, der boende i staten, havde ikke nødvendigtvis noget til faelles – bortsett fra relationen til fyrsten" (s. 35ff). I förlängningen av denna ståndpunkt ligger en uppfattning om att det är tväksam att över huvudtaget tala om försvenskning av de tidigare danska landskapet efter Roskildefreden. Linde-Laursen menar visserligen att en uniformitetspolitik etablerades

kring 1700 i Skåne, men det var först hundra år senare som resultaten av den kunde utläsas i konkreta lojalitetsyttringar gentemot den svenska nationen.

Men hur skall man då förklara att många skåningar aktivt hade gått över till den svenska sidan av kriget 1675–79? Ansåg de att den danske kungen hade svikit sina förpliktelser mot dem, medan snapphanarna samtidigt aktivt slogs på den danska sidan? Genom att betrakta alla former av nationella identiteter som 1800-talsuppfiningar utan någon form av historiska föregångare utesluts dylika förklaringar. I stället reducerar Linde-Laursen bort alla kulturella faktorer och förklarar valet av lojaliteter utifrån den statspatriotiska modellen och i än högre grad utifrån innehållet i penningpungen. Snapphanarna utsattes för ett hårdare skattetryck efter Roskildefreden och vände sig därför mot svenskarna, medan de danska adelsmän som önskade behålla sina skånska besittningar i stället svor trohet mot den svenska kronan. 1600-talets aktörer blir sålunda fullfjädrade företrädare för rational choice. Förutom ekonomisk reduktionism gör sig författaren även till företrädare för en kronologisk determinism. Han menar att tiden efter 1658 var den optimala – och i förlängningen den enda möjliga – tidpunkten för en lyckad inkorporering av Skåne i Sverige. Hade erövringen skett tidigare hade enhetsstaten varit för svag för att förhindra en adelsdominerad autonom region. Vid en senare tidpunkt, t.ex. 1820, hade de nyuppfunna nationella traditionerna hunnit bli så starka att ”der ganske sikkert blevet tale om en undertrykkelse af befolkningen i de erobrede områder af nationale grunde” (s. 201). Alternativ till den historiska iakttagbara utvecklingen är således inte att tänka på.

Dessutom kan metodiska invändningar resas. Linde-Laursen diskuterar knappast alls vilket material han använder och i vad mån det gjorda urvalet är representativt. Tydligast framträder problematiken i avsnittet om ”Nationale fortaellinger”. Författaren förhåller sig kritisk till Åke Dauns intervjumetoder, vilka är grunden för Dauns omdiskuterade undersökningar kring svensk mentalitet, men resonemangets slutsats blir att metoden knappast alls har någon betydelse för resultatet. ”En helt anden metode som Dauns giver ikke nødvendigvis andre resultater. Undersøgelser af den nationale personlighed følger helt fortaellingens optrampede stiger” (s. 160). Med detta uttalande i bagaget går Linde-Laursen vidare med ett resonemang om hur privata vanor som t.ex. diskning får nationella förtecken. Även om redogörelsen är tänkvärd och intressant, gnager tvivlen också fortsättningsvis. Är det generellt giltiga mönster för dansk-svenska relationer som presenteras? Har verkligen centralt fattade politiska direktiv och vägledningar en sådan genomslagskraft som de får hos Linde-Laursen? Dessutom aktualiseras frågan om vad det är i det nationellas natur som Linde-Laursen undersöker. Han använder sig av olika typer av material, som inte är direkt jämförbara, i de fem avsnitten, och dessutom skiftar perspektiven i ett spektrum som sträcker sig från politisk historia till etnologi. Frågan om hur dessa olika synvinklar kan jämföras och ställas samman till en enhet borde ha kommit upp till behandling. Det gör den inte, utan den metodiska anarkin fortgår okommenterad.

Avslutningsvis skall det framhållas att ”Det nationales natur” förvisso har förtjänster och innehåller både underhållande och spännande avsnitt, med den litterära snapphanetraditionens förändringar som en höjdpunkt. Avsaknaden av genomarbetade teoretiska och metodiska riktlinjer leder dock till att kalejdoskopet tenderar att bli för omfattande och fragmentariskt, och Öresund blir därmed inte tillräckligt som den röda tråden, eller det blå bandet, som Linde-Laursen uttrycker det.

Ulf Zander

Per Nordahl, *Weaving the Ethnic Fabric. Social Networks Among Swedish-American Radicals in Chicago 1890–1940*. Umeå 1994. 245 s.

”Den skandinaviska arbetarrörelsens historia kan inte betraktas som komplett förrän våra landsmäns aktiviteter i Amerika har skrivits.” Orden fälldes redan på 1930-talet av LO:s ordförande August Lindberg, varefter *Kommittén för skando-amerikanska arbetarrörelsens historia* tillsattes för att påbörja detta viktiga arbete. Flera kommittéer organiserades i USA och en hel del källmaterial samlades in, som nu finns i både svenska och amerikanska arkiv. Men det är först med Per Nordahls avhandling som Lindbergs förhoppningar börjat infrias.

Nordahl tar avstånd från dem som hävdar att immigranterna förlorade sina traditionella sociala band och värden för att ingå i smältdegeln. Han tar istället fasta på de specifika karaktärsdrag som kännetecknade varje etnisk grupp och som påverkade gruppens integration i det nya samhället. Men han ser också, i anslutning till Werner Sollors begrepp ”the invention of ethnicity”, etnicitet som en kulturell konstruktion som utformades över tid. Med hjälp av Eric Hirsch’s begrepp ”haven” försöker Nordahl också få grepp om de identiteter som överskrider etniska och organisatoriska gränser.

Efter de teoretiska ansatserna presenterar Nordahl översiktligt den amerikanska och skando-amerikanska arbetarrörelsens utveckling fram till 1930-talet samt den svenska emigrationen till Chicago. Valet av Chicago blir förstaeligt om man betänker att staden var både centrum för den amerikanska arbetarrörelsen och för den svenska emigrationen.

Nordahl sätter målna, med andra ord en yrkesskicklig arbetargrupp, i centrum, men han analyserar också verksamheten i ”Lake View Scandinavian Socialist Club, Branch no 9” och det kooperativa och nykterhetsivrande ”Café Idrott”. Han behandlar således de svenska arbetare som hade organisering i såväl en radikal socialistisk arbetarrörelse som nykterhetsrörelsen med sig i bagaget från Sverige. I bagaget hade de också erfarenheter från arbetarrörelsens bildningsverksamhet, och en av Nordahls slutsatser blir följaktligen att de svenska arbetarna inte blev några passiva offer för omständigheterna i den nya omgivningen. Däri ligger också den stora förtjänsten med hans avhandling. Han visar på ett mycket initierat sätt hur de svenska radikalerna i Chicago utformade sin egen verksamhet och hur diskussionerna fördes i denna krets. Dessa män, för det är den manliga sfären Nordahl fokuserar på, utgjorde verkligen ett socialt nätverk grundat på etnisk gemenskap.

Mindre övertygande blir Nordahl i försöken att sätta in de svenska radikalernas verksamhet i övergången från att vara en klass *för* sig till att bli en klass *i* sig. För att lyckas med detta hade han behövt ha ett mycket bredare perspektiv på de svenska emigrerade arbetarnas situation i Chicago och övriga Amerika. När allt kommer omkring var det en mycket begränsad grupp som deltog i radikalernas krets. Hur var förhållandet till merparten av de svenska arbetarna? Vad gjorde kvinnorna inom arbetarklassen? Dessa och andra frågor borde bli föremål för fortsatt forskning om de svenska arbetarnas möte med det amerikanska samhället och Nordahls avhandling utgör ett inspirerande avstamp för en sådan.

Lars Olsson

Jan Larsson, *Hemmet vi är vde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*. Arena 1994. 303 s.

När den amerikanske historikern Steven Koblik i början av 1970-talet arbetade i Lund, frapperades han av bristen på en sammanfattande syntes av Sveriges moderna historia, som kunde visa ”vilka krafter som drivit landet framåt”. För att råda bot på denna brist utgav han antologin *Från fattigdom till överflöd* (1973), där syntesen egentligen endast utgörs av Kobliks egna korta kommentarer till de olika bidragen från olika historiska experter.

Under 1970- och 1980-talen skrevs ett närmast oändligt antal analyser och monografier kring Sveriges moderna historia inom olika discipliner och ur olika perspektiv: ekonomi, sociala förhållanden, demografi, politik, idéhistoria och arkitektur. Svårigheten att överblicka alla väl etablerade fakta växte. Samtidigt hade historikerna förlorat sina traditionella tolkningsramar för att utvälja data ur specialiserade kunskaper och samla spridd kunskap i en samlande och förklarande syntes. Statsidealismen var sedan länge dödförklarad, utvecklingsoptimismen var skadskjuten, alternativa teoretiska koncept började konkurrera: klasskampsperspektivet, civilisationsperspektivet, konsensusperspektivet, kvinnoperspektivet dominerade bland historikerna. Samhällsvetare som Walter Korpi, Göran Therborn och Bo Rothstein bidrog med analyser av det moderna svenska samhällets utveckling. H.-U. Wehlers teori om kapitalismens olika faser fick starkt inflytande på tolkningen genom Rolf Torstendahl och kretsen kring honom.

Bo Stråth har i arbetet *Folkhemmet mot Europa. Ett historiskt perspektiv på 90-talet* (1993) lyft fram några viktiga synpunkter från den tyske historikern Reinhart Kosellecks rika produktion: i det trånga utrymmet mellan erfarenheternas historiska baslinje och förväntningarnas framtidshorisont blir problemanhopningen i samhället alltför stor och stressande för människan. Svårigheterna ökar till följd av den snabbt växande kunskapsmassan som fragmenterar vår världsbild.

I ett sådant läge av olösta problem och osammanhängande kunskapsmassor stegras människors känsla av kris och oro inför framtiden. Det är därför välbetänkt att Institutet för framtidsstudier initierade ett projekt om *Vår framtida kulturhistoria*. Historikern Jan Larsson bär ansvaret för syntesen av den *politiska* kulturens förändringar från tidigt 1800-tal över den svenska modellen till demokrati och politik i en globaliserad framtida värld.

Larssons bok har fått den romantiska men innehållsmättade titeln *Hemmet vi ärvde*. Han vill skildra framväxten av utopin "folkhemmet" och pröva dess uthållighet. Men i metaforen *arv* ligger också något förpliktande och utopiskt – vilka element i det nu sönderfallande folkhemsbygget kan bevaras och vidareutvecklas för att vi skall uppnå "en gemensam framtid" i en starkt förändrad värld?

Den svenska välfärdsstaten har unika drag men den kan ändå inlemmas i raden av industrialiserade välfärdsstater. I synteser över välfärdsstaters utveckling framhåller man ofta förmågan till "förnyelse" som det avgörande elementet i förändringsprocesserna.¹ Larsson använder ett annat begrepp för att förklara dynamiken: *det moderna*. Det moderna blir nästan antropomorft. Det "ställer krav" och "agerar" för att utmönstra och nybilda. Men bakom moderniseringsprocessen ligger "vetenskapens självförstärkande kraft". Det är ett originellt och fruktbart grepp som Larsson tar genom att låta vetenskapen bli det centrala perspektivet – vetenskapen som omvandlar "företagandet, människorna och slutligen samhällets institutioner".² Vetenskapen definieras då inte främst som naturvetenskap och teknik utan i termer av humaniora och samhällsvetenskap.

Larsson syntes vilar – som alla sammanfattningar av forskningsresultat – på ett urval av fakta hämtade från ett urval av forskare. Denna selektion är alla syntesers premiss och den styrs genom det övergripande perspektivet. Det är ett stort och imponerande arbete som utförts och det vore poänglöst att klaga över brister i urvalet. Syntesens poäng är inte nya fakta eller okända detaljer utan själva tolkningsramen. En syntes' vetenskapliga värde hänger inte på enstaka misstag utan på fruktbarheten i det förklarande perspektivet. Endast genom lanseringen av en alternativ tolkningsram kan en syntes effektivt bemötas eller ifrågasättas.

Hösten 1990 samlades en prominent samling historiografer vid ett Nobel-symposium i Stockholm under temat *Conceptions of National History*.³ I sitt inledningsanförande framhöll preses Erik Lönnroth att konferensens tema genom den totala förändringen av Europas karta blivit ett tema av "burning capital interest". Uppsaladocenten Ragnar Björk efterlyste för allmänhetens skull en samlad, syntetiserad bild av nationens förflutna. Under "historiens år" 1993 flödade pressen över av liknande krav, riktade mot historikerna.

Vi professionella historiker i Sverige har sedan det kritisk-analytiska genombrottet i historievetenskapen hyst stor skepsis mot syntesers vetenskapliga värde.⁴ Jan Larssons arbete har drabbats av detta när han sökt forskarsamhällets bekräftelse på sin insats. Kritik har riktats mot enskildheter i begreppsbildningen, medan helhetsperspektivets värde och tolkningsramens förmåga att förklara kända fakta lämnats därhän. Sannolikt beror detta osäkra bedömande på att svensk historisk vetenskap visserligen utvecklat sin kritiska förmåga till fulländning, när det gäller att bedöma speciella problem, lösta genom förankring i empiriska data, men däremot har vi vari mindre framgångsrika när det gäller att utveckla metoder att väga och värdera olika tolkningsramar och förklarande teorier. Detta kan så vitt jag förstår endast ske genom att olika tolkningsramar pressas på sitt förklarande värde dels genom testning mot empiriska data, dels genom systematisk komparation med andra länders tolkningsramar för likartade synteser.

Helt annorlunda ter sig förhållandena i Norge. Flera framstående historiker – Sars, Koht, Steen, Seip, Bull och Sejersted – har lagt fram synteser över norsk historisk verklighet, synteser som prövas och analyseras historiografiskt och avkrävs sitt ideologiska innehåll.⁵ Trots betydande likheter i den norska och den svenska välfärdsstatens etablering och kris skiljer sig Jan Larssons syntes påtagligt från de norska synteserna. Ekonomisk och social verklighet spelar en underordnad roll men politisk kultur och politiskt språk dominerar. I den politiska kulturen ges den samhällsvetenskapliga elitens texter en avgörande, måhända alltför avgörande, roll. Inflytandet från den moderna kulturhistoriska forskningens "linguistic turn" är påfallande – om än inte programmatiskt utvecklat.⁶

Den snäva bedömning som mött Jan Larsson kommer antagligen att avskräcka andra yngre historiker från att framlägga alternativa tolkningsramar. Därmed försenas i vårt land en viktig vidareutveckling av den historiska vetenskapens teori och metod: utvecklingen och kritiken av synteser. Historikerna måste snart på allvar axla sin viktiga uppgift att både skapa bärkraftiga synteser och falsifiera de nationella myter, som så lätt uppstår när synteser saknas.

Birgitta Odén

1. Set.ex. Karl Polanyi, *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of our Time*. 1994. *The Scandinavian Modes. Welfare States and Welfare Research*, ed. R. Erikson m.fl. New York 1987. N. Rosenberg, L. E. Birdzell, *Västvärldens väg till välstånd*. Sv. övers. Stockholm 1991 (eng. orig. 1986).
2. G. Dahl, B. Odén, "Knowledge and Sweden's Way from Poverty to Affluence" i *Research for Development, Sarec 20 years*, ed. K. von Schlebrügge. Sarec 1995.
3. *Conceptions of National History. Proceedings of Nobel Symposium 78*, ed. E. Lönnroth, K. Molin, R. Björk. Berlin 1994.
4. R. Torstendahl, *Introduktion till historieforskningen. Historia som vetenskap*, kap. 12 (Stockholm 1966). Även gångna tiders sakkunnigutlåtanden vittnar om detta. Se också R. Torstendahl, *Historisk syntes i Syntese i historieskrivningen*, ed. L. Marthinsen, H. Winge. Oslo 1992.
5. K. Kjeldstadli, *History as Science* och F. Sejersted, *Approaches to Modern Norwegian History i Making a Historical Culture. Historiography in Norway*, ed. W. H. Hubbrd et al. Oslo 1995. Se också F. Sejersted, *Norsk historisk forskning ved inngangen til 1990-åren* i *NHT* 1989:4, s. 395–411.
6. G. G. Iggers, *Zur "Linguistischen Wende" im Geschichtsdenken und in der Geschichtsschreibung. Geschichte und Gesellschaft* 1994:4, s. 557–570.

Lennart Johansson, *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv*. Lunds University Press 1995, 284 s.

Med sin avhandling om den politiska kampen om rusdrycksförbudet utfyller Lennart Johansson en lucka i svensk historieskrivning. Den tidigare forskningen har nämligen inte ställt frågan om *varför* det inte blev något rusdrycksförbud i Sverige när kampen om alkoholen stod het på 1910-talet. Johansson väljer att utforska ämnet ur ett klassiskt perspektiv där staten blir en konfliktarena för olika samhällseliga intressen. I anslutning till Pär Erik Back och Bo Rothstein hävdar författaren övertygande att intresseorganisationernas politiska betydelse var stark redan före övergången mot det socialdemokratiska samhället från 1920-talet.

Johanssons tes är att den avgörande vändningen i fråga om förbudet kom med Brattssystemets införande. Därefter tappade nämligen nykterhetsrörelserna sin kraft att med entusiasm mobilisera för ett framtida förbud. Brattanordningens kompromiss mellan olika intressen avledde frågan om alkohol från dess centrala plats på den politiska dagordningen. Därav följer också att förbudsomröstningen 1922 mindre var en fråga om förbudet, än ett sätt för liberala samlingspartiet och socialdemokraterna att pacificera interna stridigheter kring alkoholen.

Systemet lagom är en väljord avhandling som utförligt följer den inledningsvis angivna frågeställningen. Författaren är en både god stilist och insiktsfull analytiker och han lotsar på ett utmärkt sätt läsaren genom intressepolitikens ibland något snåriga domäner. Det finns emellertid också några frågetecken kvar efter läsningen.

För det första är det tveksamt om begreppet politisk kultur verkligen fyller någon funktion i Johanssons avhandling. Att olika intressen strider med varandra på den statliga arenan är snarare ett uttryck för det moderna liberala samhällets förståelse av politiken som utbyte på en marknad. Om nu den svenska staten i en internationell kontext framstår som moderat i fråga om tullar, alkohol eller skatter kan ju detta även förklaras med intressepolitik. Särskilt i fråga om alkoholen kunde kanske in stället en koppling till Theda Skocpol och tesen om staten som en intressent, kombinerad med kommunerna, ha varit mer fruktbar. Särskilt tydligt blir detta om man betänker att det Johansson beskriver som politisk kultur snarare kunde kallas parlamentarisk kultur, en funktion av det politiska systemets utformning. Därmed kommer jag in på en andra fråga, nämligen att kompromissen i fråga om alkoholen ganska följdriktigt kom efter rösträttsreformerna 1909. Syftet med proportionalismen var att bevara olika intressens inflytande på den nationella politiken och undvika en alltför kraftfullt verkande demokrati. Kanske borde denna institutions betydelse ha fått mer utrymme. Tidigare forskare har också, vilket Johansson påpekar, redovisat hur åren kring 1910 även medförde att den nationella politiken blev avgörande på det kommunala planet. Kommunsocialism och kommunnykterhet försvann som rimliga alternativ och därmed också den demokratiska ideologins ledande strategi.

En tredje tveksamhet inför avhandlingen gäller också ideologins roll. Nykterheten var en av alternativa utopier som betonade det demokratiska mer än det sociala eller det frihetliga. Därför var den väsentlig i USA men också i vissa nordiska bygder. Lennart Johansson tycks mena att Sverige kring 1909 borde ha blivit torrlagt om en demokratisk ideologi fått råda. Säkerligen hade så varit fallet i norra Sverige men knappast i vissa delar av södra Sverige. Om en svensk kultur skulle vara förklaringen till avsaknaden av förbud skulle väl Norge knappast ha ett förbud om inte Danmark hade det och inte heller Finland om Sverige saknade det. Fram till denna tid ingick ju Norden i en delvis gemensam politisk kultur. Således verkar ideologins betydelse, demokratismen, ha varit ganska stor och denna var kopplad till sociala förhållanden. Lennart Johanssons verk behandlar däremot, som sagt, på ett förtjänstfullt sätt hur olika intressegrupper bemötte eller samarbetade med nykterhetsrörelsen. Författaren ämnar tydligen i framtiden fortsätta med nykterhetspolitiken i en komparativ undersökning och kommer då förmodligen tillbaka till den fråga som han själv diskuterar och som undertecknad finner mest

intressant: varför Brattsystemet?

Lars I. Andersson

European security 2000. Copenhagen Political Studies Press, Copenhagen 1995 (CORE publications). 259 s.

Det kalla krigets slut och Sovjetunionens fall har skapat en situation där människorna i centrala och västra Europa kan känna sig mindre otrygga vad gäller militära hot än tidigare. Samtidigt har situationen på andra sätt – Rysslands inre utveckling, den anade massarbetslösheten, migrationsströmningarna, miljöhoten m.m. – blivit, om inte mer farlig, så dock betydligt mer oviss. En följd av detta är att de som har till uppgift att vetenskapligt bearbeta denna situation, d.v.s. de säkerhetspolitiska forskarna, nu ser sig föranledda att se över, delvis modifiera och delvis komplettera sina analysredskap.

Detta är bakgrunden till en nyutkommen dansk bok med uppsatser om aktuella europeiska säkerhetsfrågor respektive aktuella metodproblem inom den säkerhetspolitiska forskningen. Låt mig genast säga att den för mig framstår som en bok av raktigenom hög kvalitet. Den behandlar undantagslöst väsentliga frågor, de förda resonemangen är klara och insiktsfulla, och nästan allt är välskrivet. Redaktören Birthe Hansen har stor heder av bokens inriktning och komposition och av författarrekruteringen.

De mer sakinriktade uppsatserna behandlar ett brett spektrum av ämnen: USA och den nya världsrorden (Kenneth Waltz), kärnvapen och europeisk integration (Birthe Hansen), det ryska problemet (Stuart Kaufman), Tyskland som "mjuk" stormakt (Lykke Friis), dansk säkerhet efter det kalla kriget (Nikolaj Petersen), NATO:s nya diskurs (Lene Hansen), historiska – och framtida? – imperier (Uffe Østergaard) samt den allmänna globaliseringens återverkningar på Sovjetunionen, det internationella systemet och Europas säkerhet (Ib Damgaard Petersen). Dessa uppsatser skall inte kommenteras här. Däremot vill jag säga lite mer om bokens två metodologiska bidrag.

Morten Kelstrup diskuterar den europeiska säkerhetens samhälleliga (societal) aspekter. Han utgår från sin och mångas iakttagelser av "en ny otrygghet", en "samhällelig" otrygghet i dagens Europa. Den traditionella, på militära förhållanden snävt inriktade definitionen av säkerhet anser han vara föråldrad. Samtidigt är han en smula reserverad mot de nya definitioner – "breda" definitioner med "mjuka" (icke-militära) element – som nu lanseras över världen. Han menar att för att en "bred" definition skall vara vetenskapligt användbar behövs en mer "strukturerad, differentierad och operationell" förståelse av innebörden i ett vittomgripande säkerhetsbegrepp. Vidare behövs i detta sammanhang mer tänkande över den roll som staten dels faktiskt spelar, dels kan tänkas (bör) spela.

Ole Waever ställer som tema för sin uppsats den grundläggande frågan: Vad är det som gör en säkerhetsfråga till en säkerhetsfråga? Liksom för Kelstrups uppsats, är frågans bakgrund den pågående debatten om säkerhetsbegreppets innebörd och omfång. Det är givetvis här omöjligt att referera Waevers mångfacetterade och ofta subtila resonemang kring frågan. Men hans svar kan kort och koncist anges här: Det är förtjänstfullt enkelt, och dess poäng syns mig på sitt vis vara ganska slagkraftig, men omotsägligt är det förvisso inte: En säkerhetsfråga är något som definieras "as more urgent than other issues, as an existential threat demanding treatment prior to all other issues" (s. 247).

Gunnar Artéus